

כתב יד מ.

הב"י הזה הוא קובץ 1240 באוצר הספרים של די ראבי בפארמא, והוא שזה עם הב"י שלנו באקספארד כ"י א' אשר נתתי לפניו הכפר, ושוה עם כ"י רומי וכ"י רח"ם, וחבר בראשו עד פ' וירא ומתחיל באמצע פ' וירא מן ד"א בערב שתגיע ערבה של סדום (הוא באות מ' ע"ש בהערה צ'), ובסוף פ' וירא סיים ולפני כבוד ענוה זה גרעון (הוא באות כ"ט), ובמשך עד סוף הפרשה חסר, ואין ספק שחסר א"ז דפים, ואח"כ מתחיל בהתחלת פ' חיי. ובסוף התנחומא כתב הסופר.

„חזק ונתחוק הסופר לא יזק אני מנתם בר יעקב
כתבתי זה התנחומא להח' ר' יצחק בן ה"ר נתנאל
וסיימתי אותו כ"ב בתורש תמו שנת ל' לפרט“

הקובץ הזה כביל י"ג ספרים וכלם מסופר אחד. הספר הראשון הוא התנחומא. (ב) פסיקתא רבתי, ואחר פסקא י"ח נמצא שמה מדרש שה"ש (ראה אודות הפסיקתא רבתי בהערה ב' במבוא שלי להפסיקתא). (ג) מדרש משלי. (ד) אמירות לעתיד, מדבר על העתידות מתגאולה, ולא נודע למי, ומכיל ג' וחצי דפים. (ה) פרק ר' יאשיהו, (שלחתי העתקה כזה הפרק אל ידידי הרב הוזקר הגדול מהר"א יעללינעק והדפיסו בבית המדרש חלק ששי). (ו) יצירת הולד. (ז) מאמר ארבעה מלכים. (ח) אלירו זוטא מפרק ב' והלאה, ומכיל שבעה פרקים. (ט) פרקי דר"א פרק ל"ט, מ', מ"א. (י) אותיות דר"ע. (יא) דברים רבה. (יב) פסיקתות לבין המצרים. (יג) מדרש איכה רבתי וחסר מפ' ב' והלאה. מאד השתדלתי להשיג גם הב"י הזה לכאן אבל בקשתי אשר ערכתי אל המניסמעריום שבה ריקם, כי הסוכן העומר בראש בית האוצר לא הסכים לשלוח הב"י חוץ למדינה באשר הוא נגד חוקי בית האוצר, ומה גם באשר כי הב"י יקר הוא מאד באשר הוא יחיד בעולם ואין זולתו, והיה קשה עלי מאד לה"י מעתיק להעתיק התנחומא עבדו, ובקושי מצאתי שמה בעיר פארמא מעתיק אחד והעתיק למעני ספר בראשית, אבל ראיתי כי העתקתו מלאה שבושים וחלופי אותיות בעבור כי אינו מורגל במלאכת העתקה, לכן לא צויתי להעתיק יותר. ובגוף הב"י קצר הסופר הראשון כמו לדוגמא למה הרבר דומה הציג למ' הד' דו' ודומיהם. גם חסרים הרבה שורות ומלות ונלקח בחסר, כמו לדוגמא ריש חיי אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' הציג מלת „וגו“ במקום „וכו“ והשמים הסיום, ונמצא מפורש בכ"י שלנו ע"ש בהערה ז', וכן עיין עוד שם בהערה ל"ז, ועל השנוים הנמצאים בכ"י הזה בס' בראשית העירותי בהערות שלי.

ולא אחרייל מלהביא אשר מצאתי בגוף הב"י הוספה אחרת מאת הסופר, והוא בריש פ' וישלח אחר המאמר א"ר יהודה ב"ר סימון כמעין נרפש וכמקור משותף כך צדיק מט לפני רשע, נמצא שמה.

„ושוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה בדיפתרא כך פעם אחרת
ודבר אתר ופתוחה שאדם ברוב עינך וראי יבל“.

והדברים סתומים כחידה בלי פתרון. ולדעתי אולי יש לתקן במקום שאדם ברוב עינך וראי יבל צ"ל שאי סביב עינך וראי כלם [נקבצו באו לך] והוא פסוק בישעיה מ"ט י"ח, והכוונה שוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה על קלף שהיא כמו פרשה זו, ועוד דבר אחר ר"ל עוד ענין אחר כתוב למעלה ומתחיל בכתוב שאי סביב עינך.

את כל זה חזיתי לדבר על תשעה כתבי יד אשר היו לפני סתכותם ומהותם, ועתה נדבר בפרק שלאחר זה איזה כ"י נמצאים עוד מתנחומא והם באוצרות הספרים.

יב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מתנחומא.

מלבד התשעה קובצים אשר דברתי מהם בפרק שלפניו, נמצאים עוד איזה כ"י מתנחומא הנודעים לי ואלה הם (א).

ב"י

מבוא

(א) כ"י באוצר הספרים של די ראססי קובץ 261. בקובץ הזה נמצא גם הפסיקתא מי"ב הפמורת (עין מבוא להפסיקתא אות י"א סי' ד'), והתנחומא הזה שזה עם התנחומא הגדפס. בהתחלתו נמצא מאמר אחד והוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ואולי הוא נובע ממדרש רבי משה הדרשן, כפי הנראה מסגנון לשונו, ומוזכר בזה את לשון הפייטן לר"פ, גם הביא את הרב ר' נתן ולא נודע לי מי הוא, גם נמצא „כדאיתא במסכת פלוני". ויש בו איזה דבורים קשי הבנה כאשר הכ"י מושיטשטש וקשה בו הקריאה. גם נמצא איזה מלות זרות, והמאמר הזה נעתק למעני ואמרתיו לתרו פה לפני הקוראים החביבים עליהם דברי קדמונינו, ואולי יתברר מי הוא המחבר ומי הוליד הדברים האלה. ואחר סיום המאמר מתחיל כמו בגדפס וז"ה ה' בחכמה יסד ארץ. ונעתק למעני כל פרשת בראשית, ושזה עם הגדפס. וכן כל הכ"י סובב הולך כמו בגדפס, וז"ל המאמר הנמצא בהתחלתו.

בראשית ברא אלהים את השמים. יתברך ויתעלה שמו וזכרו של מלך מלכי המלכים שחתם שמו. . . . (ג) אחר מעשיו ברא אלהים את אמת שבסופי התיבות הוא אמת, וכן בתכלית מעשיו כתוב אשר ברא אלהים לעשות, להודיע שהוא קודם שנברא העולם, ואחר שיכלה העולם, וזהו שיסד הפייט (ג) אמת חותמו להודיע כי הוא אחד, ולא יאמרו שהיה לו שותף במעשה בראשית, וזהו בחכמה יסד ארץ, ביום שני. . . . (ד) ברביעי נבראו מלאכים, בחמישי נבראו בהמות, אמר הקב"ה אין נחת רוח באלו, אם מלאכים עושים רצוני אין בכך בלום, שאין להם יצר הרע, ואינו זקוק להחזיק להם טובה, שאין להם אלא יצר טוב, שנאמר וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה'), לבכם אין כתיב אלא לבכם, לומר שאין להם אלא לב אחד, גם בבהמות אין נחת רוח, שאין להם אלא יצר הרע, ואין מקבלות עונש, אמר בריה שיכנס בו יצר טוב ויצר רע ונלחמים יחד, אם יכריע הטוב את הרע, אז טוב לו, ואם יכריע הרע את הטוב, אז רע לו, לכן יתן החי את לבו לכוף את יצרו, שיהי לעתיד לבוא עתיד הקב"ה לשחוט יצר הרע לפני הצדיקים ובפני הרשעים, לרשעים נדמה יצר הרע כחוש השערה, לצדיקים דומה להר גדול, אלו בוכים ואלו בוכים, צדיקים בוכים מתוך שמחה, ורשעים בוכים ואומרים אוי לנו כי הכריענו זה ההבל והמנוול, ובפסוק יש בו ז' תיבות, כנגד ז' ימות העולם, ואם אדם יוסיב מעשיו, גדול הוא ממלאכי השרת, שאין להם יצה"ר, וזה שנלחם על יצרו גדול הוא ממלאכים, ואם ח"ו יסלף ארחו מגואל הוא מהבהמה, שהרי נבלתו מושלכה באשפה, ונשמחו נדונה בגיהנם, וזה שאמר דוד אדם ובהמה חיושית ה' (תהלים ל"ז ד'), כך פירושו אדם ובהמה מטריף הקב"ה כמו ביה אושיעה הבן העין וגו' (מ"ב ו' כ"ז), וכמות אדם מות בהמה, כלומר דברים שבאדם יש בבהמה, אדם מוליד וכן בבהמה, אדם אוכל ושותה וכן בהמה, אדם מוציא רעי וכן בהמה, אדם מת וכן בהמה, ומותר האדם מן הבהמה אין (קהל ג' י"ט), כלומר יתרון אדם מן הבהמה הקבר, שכן קורין בלשון יוני קבר (ה) אנאי. ד"א אדם ובהמה חיושית ה' (ו) מעשה באלכסנדרוס מוקדון שהלך לארץ אחת מעבר להרי חושך, הושיבו מלך הארץ אצלו, באו שני אנשים למשפט לפני המלך, אמר האחד אדוני המלך קניתי בית מתבירי זה וכשנכנסתי בו חפרתי ומצאתי בו ממון, באתי לחבירי ואמרתיו לו בא וטול ממנוך שמצאתי בבית ואינו רוצה להוציא מן הבית שקניתי ממנו, כי לא קניתי כי אם הבית והקרקעית, ענה חבירו ואמר אדוני הבית המכון שלו ואין לי בו חלק כי כשמכרתי לו הבית מכרתי לו מקרקעיתו עד ההום, ומגו עד צית שמא, אמר המלך יש לך בן, אמר לו הן, אמר גם לחבירי יש לך בת, אמר לו הן, וידונו יחד והיה המכון שלהם, ראה אלכסנדרוס ואמר למלך אלו אירע בארצנו היה המכון למלך, שאומר אבידתא למלכא, אמר לו המלך כלום זורעים וקוצים במלכותכם, כלום גשמים יורדין בארצכם, כלום שמש זורח בה, אמר לו הן, אמר לו כלום יש בהמות בארצכם, א"ל הן, אמר לו ודאי בזכות הבהמות אתם חיים, שאין בידכם זכות, אבל אנו בהמותנו חיות בזכותנו. וזהו אדם ובהמה חיושית ה', פעמים אדם בזכות בהמה, כגון אתם, ופעמים בהמה בזכות אדם, כגון אנו שמאמינים את הדין.

תדע וברו וחושך על פני תהום. אלו ד' מלכויות, (ז) תהו זה מדי, כד"א ראיתי את

הארץ

הסנוניתא, וזה טעמו כי הוא מתחזק עם פירוש קנינו. (ב) מלה אחת ממשפחה. (ג) נמשך ל"ה בפיוז ועמך מלואים. (ד) פה חסר. (ה) לא מלאמי המלה ציונית, כי קצר בל"ה אינו אטיח כי אם אטיח (סוף קף). (ו) עין זה בפסיקתא פסקא טור לא קצב וכו"ל פכ"ז. (ז) הלשון משונן ומלא נטון כדל"ה פ"ח אות ד' מה

הארץ והנה תהו (יירמיה ד' כ"ג), ובהו זהו בבל, שבלבל את כל העולם כולו, והוא נבוכדנצר, גם כתיב בהמן ויבהלו [להביא] את הכן (אסתר ו' י"ד), וחושך זה יון שהחשיך עיניהם של ישראל באכזריות חמה, תהום זה מלכות הרשעה שפוערת פיה לבלי חוק, כתהוש שאין הבליט וסוף ואין חקר לארכו ולרחבו.

ורוח אלהים מרחפת. זה שאמרו רבותינו ו"ל עתידה מלכות הרשעה שתהא מולכת על כל העולם כולו תשעה ראשים, ואח"כ יבא מלך המשיח וירחם על ישראל שבקיים את התורה שנמשלת למים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א') ויאבד עשו הרשע, שנאמר וברוח (פיו) [שפתיו] ימית רשע (שם י"א ד'). ד"א מרחפת על פני המים, על ידי תשובתן של ישראל ירחף ויחון הקב"ה על ישראל. (ח) ומים נקראין תשובה, שנאמר שפכי מים לבך (איכה ג' י"ט).

ויאמר אלהים יהי אור, ויהי אור, (ט) המשה פעמים כתיב אור, (י) [בנגד המשה הומשי תורה], ראשון כנגד [מעשה] [ספר] בראשית (יא) שנברא והאיר העולם, שני כנגד [ספר] ואלה שמות, שבו כתיב יציאת ישראל מצרים מאפילה לאורה, שלישי כנגד ס' ויקרא שבו תורת כהנים שמאורה עיני לומדיה, רביעי שכתוב בו ויבדל אלהים בין האור כנגד ס' במדבר שמבריל יוצאי ארץ מצרים לבאי הארץ, החמישי שכתוב בו ויקרא אלהים לאור יום כנגד משנה תורה שבו עיקר מצות, לכך קורא לאור יום. ד"א ויקרא אלהים לאור זה כלל גדול כל קריאה שבמעשה בראשית אינו אלא קריאת תנאי, אף כאן התנה הקב"ה לאור לשמש ביום ולחושך לשמש בלילה, ופעמים שישתמשו יחד, כענין שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר (שמות י"ד ב'), וזהו שכתוב הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים (ישעיה ס' ב') לדונם, ועל ישראל כתיב ועליו יורה (שמש) [ה'] (שם שם), וכענין זה ישתמשו לעתיד לבוא, וראו גוים צדקך [ישעיה ס"ב ב'), וכתיב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מִיכָה ז' י"ו).

יקו המים אל מקום אחד. בשעה שאמר הקב"ה יקו המים אמר שורו של מים איזה מקום מימי, השיבו הקב"ה אוקיינוס בעט רהב להחזיקם שם בא הקב"ה ומחצו ויש"ה ותבונתו מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב). יקו המים, (יב) ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי יבא היום שיתורו המים ויקו אל מקומן הראשון, משל למלך שיש לו עיר אחת שכולקן אילמים, והיו מקלסין ומשבתין למלך, אמר המלך ואם אלמים כך, פקחים ומדברים לא כל שכן, מה עשה גירש האילמים והושיב פקחין במקומן, מה עשו הפקחים נתגאו ואמרו לנו העיר, ומה לנו במלך ומרדו בו, אמר המלך גירשתי ראשונים שהיו מקלסים לי לפי דעתם בשבילכם, ואתם הוספתם להמאן בי, יחזרו הראשונים ואגרש אתכם, כך מתחלה היו המים מקלסין ליזעם, שנאמר מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה' (תהלים צ"ג ד'), אמר הקב"ה אלו שאין להם לא פה ולא לשון מקלסין כך, וכשנברא אדם שיש לו דעת פה ולשון על אחת כמה וכמה שיקלסוני, מה עשה, ברא את האדם, עמד דור המבול ודור הפלגה, ומרדו בו, אמר הקב"ה יחזרו הראשונים וידחו את אלו, הוא שכתוב והמים (היו) [גברו מאד מאד] על הארץ. ד"א יקו המים אל מקום אחד, ובאותו מקום יבא הים שתראה היבשה ליוצאי מצרים, והו דכתיב ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות י"ד ט"ו), (יג) מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, לשמים (שהיו נשמעים) [שישתקו] לפני משה, והו [שנאמר] האזינו השמים ואדברה (דברים ל"ב א') לים שנקרע לפניו, שנאמר וישב הים לפניו בוקר לאיתנו (שם י"ד כ"ו), (יד) אל הקרי לאיתנו אלא להנאו, ולשמש שידום לפני יהושע, הוא דכתיב (טו) [שמש בגבעון דום] [יהושע י' י"ב].

ולמשול ביום ובלילה. (טז) אמר ר' חלבו מהו למשול ביום אם לענין תיקון דרי כבר נאמר את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה, [אלא] אין למשול כי אם לצדיקים שמושלים במעשה בראשית, כגון משה (יז) כמו שכתבתי, וכגון יהושע, שנאמר

זה גלות בגל שנאמר ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו זה גלות מדי שנאמר ויבטלו להביא את המן. (ח) עיין בב"ר שם בזכות המנוסה שנתעלה כמים שנאמר שפי כמים לבך. (ט) בב"ר פ"ג אות ה'. (י) הוספתי פ"פ בב"ר. (יא) בב"ר ג' שם נספיק הקב"ה וברא את עולמו. (יב) פיין בב"ר פ"ה אות ג' מה שמונה בשם ר' לוי ובשם ר' אבה דב כהנא. (יג) פיין בב"ר פ"ה אות ה' אמר ר' יוחנן תנאין תהנה הקב"ה ט'. (יד) בב"ר שם אות כ', וישב הים לאיתנו לתנאו שהנה עמו. (טו) הוספתי הכתוב שמש בגבעוני דום ומוסר גבעוני בב"ר ס'. (טז) בב"ר פ"ו אות ט' הגי' אמר ר' אלעזר. (יז) כמו שכתבתי כונת המחבר לתאמר שלפניו שהביא שהתנה לשמים שישתקו

שנאמר וידום השמש וירח עמד לו (יהושע י"ג), כשנלחם בגבעון וראה השמש נוטה לערב אמר לשמש דום מלומר שירה, שהרי השמש כל כמה שהוא הולך מחלל ליצרו, שנאמר מנזרה שמש עד מבואו מהלל שם ה' (תהלים קי"ג ג'), מהלל כתיב בלא וי"ו כלומר שהוא מהלל תמיד בלכתו, וכשאמר לו יהושע שמש בגבעון דום (יהושע י"ב) ולא אבה השמש, ולא השנית לדבריו, אמר יהושע ב"כ עזי פנים ברקיע, אמרה השמש כלום יש אדם שיטיה דברים לקשיש מציה, אנא קשיש מינך הלחא יומא, דאתבריתו ברביעי ואת בששי, א"ל יהושע כלום יש עבד שמורד ברבו, אתה עבדי, שהרי כתיב ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט) נמצא שקנה אברהם שמים וכל צבאם, וכתיב ביוסף אבא והנה השמש והירח משתחוים לי (שם ל"ז ט'), ואי נעשית עבד לאבא, ואנא מורעו של יוסף, וזהו לכשול ביום ובלילה.

יהי מאורות ברקיע השמים. (יח) לא נברא גלגל חמה אלא להאיר, ולבנה למעידים. אשר ברא אלהים לעשות. כל מה שברא אלהים במעשה בראשית הוא לעשות פרי אדם ובהמה חיה ועוף וכל בריה להוליד אחרים, שמים להוריד כמר, ארץ להעמיד אילנות ועשבים, מים לגרל תנים, זה לעשה.

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, מהו בצלמנו כדמותנו, אם בצלם דיוקנינו, והכתיב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ' י"ח), ואם בצלם אחר שיש כאן עמנו, כשהוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו') ומה בכך הלא הוא צלם בפני כבהמה, אלא מה בצלמנו כדמותנו בגוונינו שיהא שולט למטה כמו אני למעלה. נעשה אדם. בשעה שעלה משה למרום וכתב את התורה והגיע לנעשה אדם, פשט ידו לאחוריו, ואמר רבש"ע דבר שעתיד להכשיל בני אדם אתה כותב בתורה, א"ל הקב"ה משה כתוב, והרוצה לטעות ישעה, והטועה ירתה לבאר שחת. בשעה שאמר הקב"ה נעשה אדם, אמר לכלאבי השרת איברייהא (י"ט) (רעביד קשוט) [שלום] אמר ליה לא ליברי' דכולי' קטט, [צדק] א"ל ליברי' דעביד טיבו, זה שאמר הכתוב [צדק וכשפט] [חסד ואמת] נפגשו (אמת) [צדק] ושלוש נשקו (תהלים ס"ה י"א), עד דהוו מדריגין זה עם זה בראו הקב"ה, אמר להם הקב"ה מה את מדריגין, כבר נעשה, וזה נעשה אדם, והמינים פוקרין בו ואומרים שהיה לו שותף ירקב שמם שמתעים הם (כ) דוראי דוחה מן התשובה.

ד' יסודות נבראו בעולם, ואלו הן. אור ורוח ומים ועפר, שנים מהם מתולדות השמים, ושנים מהם מתולדות הארץ, אור ורוח מתולדות השמים, וראה והבן אמיתית הדבר איך תעמוד בדרך האור הוא בכל ענין שתדפוך הגר או האור הלהב עולה למעלה, לפי שהולך לתולדותיו, גם הרוח עולה, וזה לק האות, קח נאד ומלאהו רוח, והשליכו רוח, הוא צף למעלה, ועפר ומים ליכטה, כך המים ושים אותם במקום מדרון יבואו למטה, וכן העפר מתולדות הארץ, וכן כל מעשה יום ויום, אחד מתולדות הארץ ואחד מתולדות השמים, בא לבראות האדם, אמר למלאכי השרת אם אברא אותו מן העליונים התחתונים כתקנאים, ואם אברא אותו מן התחתונים, יתקנאו בו המלאכים, אברא אותו משניהם, הנשמה משלנו והגוף משלהם וימשול בעליונים ובתחתונים, והוא משה שכתבתי (כא) למעלה, וזהו תמשילו במעשה ידיך וגו' (תהלים ח' ז'), וכתיב ותהסרהו מעם מאלהים (שם שם ו'), והרב ר' נתן מושל בו משל ואומר אם שני בני אדם בונין בית יכול האחד לסותרו בלא רשות חבירו, בהמה, לא, א"כ שאמר לשתפו לעשות אדם, למה לא לקח רשות ממנו למחותו שהרי לא נאמר נמחה אלא אחכה, ואם תאמר למי אמר לכלאכים, שכן מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מ"ד כ"ו), וכן מצינו בכלאכים (וארא) [ראיתי] את ה' יושב (על כסא רם ונשא) [כסאן] וכל צבא השמים (עומד עליו) מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי (ילך ויפהה) [יפתה] את אחאב וגו' (מ"א כ"ב י"ט כ') הא למדת שנושא עצה עם המלאכים.

וירא את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מהו מאד טוב מאד. ד"א והנה טוב מאד זה יצח"ד לא היה העולם מתקיים שלא יודווגו יחד ונמצא העולם כלה. ד"א והנה טוב מאד זה יצח"ד שהוא

לפני משה. (יח) בנ"ל פ"ו אות ח' אסון ממוקן ר' יוחנן פתח פסח פסח ירח למעידים לא נכחד להאיר חלל גלגל חמה נכחד אם כן למה נבראת לנבט למעידים, כדי לחדש בחשבונו רמזי מדעים ופנים. (יט) מחקקי כי הוא נקטות ומחקקי שלום חמל לוי, וכן סקנמי קדק ח"ל, פיין ג"ר פ"ח אות ס'. (כ) חין להמנות עמר. (כא) טונתו

שהוא טוב יותר מראי ודוא רע, והוא משל הריש (כב) אנשריא ביין נא שיא אל נון. הוא שאמר הכתוב מציל עני מחוק ממנו (תהלים ל"ה י'), עני זה יצר טוב הנקרא מסכן, חוק ממנו זה יצר הרע שהוא מלך, וכן הוא אומר טוב ילד מסכן וחכם ממלך וכן וכסיל (קהלת ד' י"ג), (כג) טוב ילד מסכן זה יצר טוב, ממלך וכן זה יצר הרע, אשר לא ידע להוחר עוד (שם שס), כלומר שאין יודעים להוחר ממנו שהלכו אחרי מחשבותם של ש הרע להכשיל האדם השומעים לו תחלת מעשיו לדבר קטן, ואם מוצאו שומע לו עגלה במעלותיו המקולקלים עד שטורדו מן העולם, כך איתא במסכת נדה (כז) אין קץ לפורענותם, ושכא האמר מקבלין פורענותם בעולם הזה אבל לא לעולם הבא, לכך נאמר גם האחרונים לא ישמחו בו (קהלת ד' ט"ז), שאף לאחר מיתה מקבלין פורענות, וכן עני ואביון מגוולו (תהלים ל"ה י') אין לך גולן יותר ממנו.

ויברא אלהים את האדם. דר בריתיו (?) וייצר ה' אלהים את האדם אלו מזונותיו (?) ליסר דרך ארץ שלא יזמין אדם את תבירו אלא אם כן התקין כל הסעודה תחלה. (כה) ר' יהושע הסבנין אומר בנפשותן של צדיקים נמלך להבראו אדם שהם נטעים של הקב"ה שנאמר המה היוצרים ויושבי נטעים (דה"א ד' כ"ג). (כו) אמר ר' הונא בשם ר' אייבו (ברמך) [ברעת] בורא, כלומר לאחר שכרא המזונות בראו.

ויפח באפיו. אמר ר' יוחנן בשם ר' מאיר הנשמה ממלאת את כל הגוף וכשהוא ישן עולה למעלה ושואבת חיים מן מעלה. ר' לוי בשם ר' חנינא אמר כשהוא ישן נשימה שהוא נוטל הנשמה חוזרת ואלגלא כן מת, הה"ד אם ישים אליו לבו ורוחו ונשבתו אליו (תאסף) [יאסף] (איוב ל"ד י"ח), ותדע כי הנשמה מפוזרת בכל האברים, שאלו דרה באבר אחד מיד פורחת ממנו. ר"א ויפח באפיו מעשה בחד מינא שהיה בשבבותיה דר' יהושע בן לוי, חלה אותו המין מן ר' יהושע בן לוי לשוילי ביה חזא דהוי בבי, א"ל אמאי קא בכית, א"ל להאי שופרא דקא בלי בעפרא, א"ל ולא חיי קא בכינא, א"ל מאי תרועש בשבט ברחל ככלי יוצר תנפצם (תהלים ב' ט'), למה לא כתיב ככלי זכוכית, א"ל שהרי זכוכית יש להם תקנה, אבל כלי יוצר אין להם תקנה, מאי מעבא כלי זכוכית נעשה בנפיחה, לכך יש בשבריו תקנה. אבל כלי יוצר שאינו נעשה בנפיחה אין לו תקנה, א"ל השמע לאוניך מה שאתה מוציא מפיק, ומה נפיתו של אדם יש לו תקנה שנברא מעפר, נפיתו של הקב"ה לא כל שכן, ואדם נברא בנפיתו של הקב"ה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, מה נשמת, כלכוד על כל נשימה שאדם עושה חייב לקבל לברואו שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים ק"ג י').

ויקח אלהים את האדם ויניחנה בגן. אמר ר' יוחנן דגיני ועדני ככל עץ הגן. לעברה, להיות עוסק בתורה, כמ"א תעברון את האלהים על הרר הוה (שמות ג' י"ג) שתקבלו את התורה. ולשומרה, זו שמירת שבת, דכתיב ביה שמור את יום השבת (דברים ה' י"ב), שהרי שבת אחד מעדי ישראל שבכל יום ויום אדם נידון לפני הקב"ה, ובאין המצות שהוא עושה להעיד עליו ולהמליץ בעדו, וצריך שיהיו העדים שנים, שנאמר על פי שנים עדים יקום דבר (שם י"ט ט'), לכך צריך להיות זהיר וזריז להניח תפלין בכל יום ואומר יש לאדם שתי אותות לעדות, תפלין שכתוב בה אות, ומילה שהיא אות, אבל בשבת ויו"ט אין צריך תפלין, שהרי שבת ויו"ט אות ויש לו שני עדים שבת או יו"ט ומילה ראוי להם לבריות בלי טהור (?) במילה גם היא מעדיהו ללכת אחר מחשבתו לבר מאשחתו המצווה עליה.

ותתן גם לאישה. אמר ר' שלכאי אמרה לו מדוע אינך אוכל כמוני, וכי סבור אתה שאני מרה ואהיה אחיה ויברא לך חוה חדשה, והכתיב אין כל חדש תחת השמש (קהלת א' ט'). ואם אמית אתה יושב (כז) איצטלם כי בשל, הכתיב לא תהו בראה לשבת יצירה (ישעיה מ"ה י"ח), אז אבל, גם לבהמה ולחיה ולכל בריה האכילה חוץ מעוף אחד וחול שמו, שנאמר וכוהלו ארבה ימים (איוב כ"ט י"ח). (כט) דבי ר' ננאי אמרי אלף שנים חי, ולבסוף אלף עובר באש ונתחדש בשרו ונוצתו (ומתמעט לכבוה) [מתמרמין ומשתייר בו כביצה] וחוזר לילדותו וגדל מדי יום ביום עד אלף וחוזר לקרמיתו, וכן כל ימות עולם ואינו שומע מעם מיתה.

ותפקחנה

שכתב לעיל מלמד שהמנה הקב"ה עם מעשה נדאשית שיסתקו לפני משה, וטיין גם בהערה י"ז. (כב) כמלות מן המלך אין להם פתרון, ונאלצי את ידידי הכיז כגדול הגלגל הנפלא ממל"ה ד"ר קהטוב וסבי לי יענינו ולא מללמתי פשר דבר בענין משל כדיום. אולי ואולי ענינו מלשון אמלקות intra bajone celia non כל דבר קוב. ביומר סוף דע. (כג) פיין קטלם דבה פ"ד נפסקו מוז ילד מסכן. (כד) דף י"ג ע"ב. (כה) ג"ל פ"ח אות ז' פ"ט. (כו) ג"ל סס חות ו'. (כז) ג"ל העניס, וז"ל לנכון ג"ל פ"ח אות ט', והמלה ויזים, פיין ענין, ופס סיס כמוז פ"י נעני, ונעשים נעטות כ"י נעל". (כח) ג"ל שס ומדדס שחולל פ"ג. (כט) ג"ל סס.

מבוא

ותפקחנה עיני שניהם. (ל) ר' סומין [וכי סומין היו] ר' יוחנן בשם ר' ינאי ויוחנן בן (לא) זכאי אומרים משל (לב) לסומא שהיה עובר לפני תנאים של (לג) זנג, והיו לפניו שורות שורות של (לד) כלים נאים, נמל הסומא כקלו והפשילו לאחוריו, ושיבר את הכלים, תפשו הזנג, (לה) א"ל לא אתה יודע שאיני נפנה כמך, בא וראה כמה כלים נאים איבדת, כך הראה להם הקב"ה כמה דורות איבדו.

ויואמר אל הנחש. (לו) תני ר' חייא בגדולה מתחילים מן הגדול שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר (ויקרא י"ב), ובקללה מן הקטן, שנאמר ויאמר אל הנחש. (לז) תני ר' חייא עיבורה של בהמה גסה טהורה תשעה חדשים, והטמאה שנים עשר חודש, ובדקה הטהורה חמשה חדשים, הכלב חמשים יום, החתול נ"ב יום, החזיר ס' יום, (הנמר) [הנמיה לשבעים יום], הצבי והשועל ששה חדשים, ושאר כל השרצים [לששה חדשים], הארי והנמר והדוב והפיל הקוף והקיפוד שלש שנים, הנחש לשבע שנים, האפעה לשבעים שנה, נביצא גדול צער עיבור הבהמה משל היה שבע ידות, שהרי החתול היא היה ואין עיבורה אלא נ"ב יום, ועיבור הבהמה שנה אחת הרי שבע ידות מן החיה, (לח) כדאמרין במנחות.

ואף כי אמר אלהים מכל עץ וגו' מבוא מעולם אל יתחיל בקלוקל, (לט) דאמרין שלשה פתחו באף (רנפלו) [ונאברו באף], ואלו הן. נחש אף כי אמר אלהים, ושר האופים דכתיב אף אני בחלומי (בראשית ט"ו), והמן אף לא הביאה אסתר (אסתר ה' י"ב).

ויתחבא האדם ואשרו. (מ) תני ר' ישמעאל עד שהטא אימתו מוטלת על הבריות, כיון שחטא אימת הבריות מוטלת עליו. מצינו קודם שסרח אדם הראשון היה שומע הקול בנחת, ועומד על רגליו, שנאמר וישמע את הקול מתהלך בגן עדות היום, אמר ר' אבא בר כהנא מולך אין כתיב אלא מתהלך, קפיץ וסליק, לאחר שסרח שומע את הקול בזעף ומתחבא שנאמר ויתחבא האדם ואשרו. תנא באותה שעה הקטינו והעמידו על מאה אמה, וזהו שאמרו חכמים אדם היה גדול כארץ עד לשמים וכסדרה הקטינו הקב"ה, שנאמר ותשת עלי כפוכה (תהלים קל"ט ה'), וכן אתה מוצא בישראל, עד שלא חטאו כתיב ואראה כבוד ה' כאשר אוכלת בראש הרר (שמות כ"ד י"ז), אמר ר' אבא בר כהנא שבע מהיצות (מא) מתנוססות (וכבוד) והיו ישראל רואין ומסתכלין בתוך כולן ולא היו מתייראין ולא מתפחדין, כיון שחטאו אפילו בסרסור לא היו יכולין להסתכל, שנאמר וייראו מגשת אליו (שמות ל"ד י'). (מב) אמר ר' תנחום בר אבין בשם ר' חנן אף הסרסור שהיה סרסור בין ישראל לקונם הרגיש, דכתיב מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ה י"ג), מלאכי אין כתיב כאן אלא מלכי דמלאכי הרגישו, ואף משה שנצטח למיכאל ולגבריאל כשעלה לרקיע שנאמר עליה למרום שביט שבי לקחת מתנות באדם (שם שם י"ט), (מג) כדאיתא התם, נתיירא מן הגולירין, שנאמר יגורתי כפני האף והחמה (דברים ט"ו י"ט).

ואכלת את עשב השדה. ופסוק אחר אומר ומכל עץ הגן אכול תאכל, וכו' מכל עץ הגן, לא זכו עשב השדה.

הזוה כי היא היתה אם כל חי. (מד) אמר ר' אחא חזקיה חזק (מה) ואם כל חי חזקיה דאדם [ואת חזקיה דאדם, כי היא היתה אם כל חי] כי נחש שטן של הוה, וחזקיה היא שטן של אדם.

בתנות עור. (מו) בתנות אור, והיא מאותיות המתחלפות זו בזו שהיו דומין (מז) לפנס,

פירוש

(ר) תקיחי כמו שהוה לנכון בנ"ב שם אות ו'. (לא) בנ"ב שם ר' יודן בשם ר' יוחנן בן זכאי ור' זכריה בשם ר"ע. (לב) בנ"ב משל לפיוני. (לג) פי' חומן עושה כלי זכוכית. (לד) בנ"ב קופה מלאה כוסות ודיעוועין. (לה) בנ"ב אחרת אל' ידע האם דלים האם מהני ממך כלום. (לו) בנ"ב פ"ב אות ג' וכן בספרא פ' שמעני, ונמלות מני ר' חייא כוון אל הספרא או טוון על הנמלה דכרסות דף ס"א ט"א. (לז) המלות "ר", חייא" טספו בטעות ונשתרשנו מתאמר שלפניו, והתאמר נשנה בנ"ב שם, ופיין בטורות דף ח' ט"א. (לח) חזקיה אל' כדאמרין בטורות והוא התאמר שהנתיב בהערה שלפניו. (לט) בנ"ב פי"ע אות ב' הביא לרעסס קן שפתחו גוף וחושב גם ועדמ קרה. (מ) זה לקוח מן פסיקתא דרמי פ"ו פסקא דמורע, גם מלאה כי השמיס המלות הזרות חזקיהן אגנאן, והביא הפ' בנחת, צנפ, שם טוספו בנכתי שם, ופיין בפסיקתא המורע ונכערה מ"ח. (מא) בנכתי שם הבי' נוסקות, ופיין בפסיקתא בהערה ל"ו, ופי' מתנוססות מלשון רוח ה' טססה נו. (מב) פיין בפסיקתא דרכ כהנא פסקא ה"ל הערה ס'. (מג) כ"ל בפסיקתא דרמי. (מד) ח"ל האם בנ"ב פ"ב אות י"א. (מה) בהנתי כמו שהוה בנ"ב, ופי"ע פסיקתא המיוחס לו. (מו) בנ"ב שם אות י"ב. (מז) פיין בנ"ב שם ונפירש"י.

עט

מ ב ו א

פירוש נר מאירין כעששיות (סח) קריטייל בלע"ז, (סט) וכמנליות דחלקין כצפורן, והן בגדי החמודות שבאו לידי עשו.

ויתפררו עלה תאנה. בתאנה סרחו ובעליו נתכסו, משל לגנב שנתפס תולין הנגנב על כתיפו, כך בתאנה סרחו ובתאנה נתכסו. (ג) אמר ר' לוי סב חוט חייט משל הדיוט, כלומר כל שעה החוט תלוי בצוארו של חייט.

ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך. אמרה לא אודקך לו ולא יהיה לי צער הריון, לכך נאמר ואל אישך תשוקתך, אמרה אכופ יצרי, הוא ימשול בך, אם יתבע לך לא יהא לך פתרון פה לעכב על ידו.

הוא ישובך ראש ואתה תשופנו עקב, מעשה באדם אחד שהיה הולך בשדה ובדיו כד של חלב, פגע בנחש שהיה צועק מרוב צמא, אמר לו האיש מה אתה צועק, אמר לו כי צמאתי, ומה בידך, אמר לו חלב. א"ל הן לי את החלב לשותות ואראך ממון גדול עד שתתעשר, נתן לו ושתה. לאחר ששתה, א"ל הראיני הממון שאמרת לי, אמר לו בא אחרי, הלך אחריו עד שבאו לאבן גדול, א"ל תחת האבן הזה הוא הממון, הקים האיש האבן וחפר ומצא הממון, לקחו והביאו לביתו, מה עשה אותו הנחש קפץ ונשתלשל סביב צוארו, אמר לו האיש מאי האי. אמר לו ממים אותך על אשר לקחת את כל ממוני, א"ל בא עמי לבית דינו לפני שלמה, הלכו ובאו לפני שלמה, ועוד הנחש עליו, צעק האיש לפני המלך, אמר המלך לנחש מה תבקש, אמר לו הנחש אני רוצה להורגו, שהרי כתיב אתה תשופנו עקב, א"ל רד מעל צוארו, שאין נכון שיהא מוחק בו יותר ממני, אחרי אשר אתם בבית דין, ירד מעל צוארו לארץ, א"ל המלך מעתה אמור דברך, התחיל לדבר ואמר אהרננו, כמו שאמר לי הקב"ה אתה תשופנו עקב, א"ל המלך לאיש ולך צוה הקב"ה הוא ישובך ראש, מיד קפץ ורצץ מוחו, מכאן אמרו חכמים טוב שבנחשים רצוץ את מוחו.

וישלחתי ה' מן הגן. (נא) אמר ר' נחמיה גרשונו מעולם הזה אבל לא לעולם הבא, זה שאמר דוד אשבעה בהקין המונתך (תהלים י"ז ס"ו), אותו שנברא בדמותך הוא אדם, בצדק אחזה פניך (שם), (גב) אורו שהצדיק מאותה גזירה.

הכרובים. (גג) מששת ימי בראשית נבראו, הנה"ד הוא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י' כ'), פעמים מתהפכים לאנשים, פעמים לזוחות, ולפעמים למלאכים.

להם החרב המתהפכת. (גד) אש לוחט מראשו ועד רגליו, אמר אדם מי מציל אותי מן האש הזה הלהטת, (גה) אמר הקב"ה חרב המילה יצילם, שנאמר חרבות צוים (יהושע ה' ב') ומתרגמין אומלין חרפין. רבנן אמרין חרב התורה שנאמר בה חרב פיפיות בידם (תהלים קמ"ט ו'), (גו) פירש באשתו וכשראה שישאל עתידין לקבל תורה לכ"ו דורות מיד החזירה והעמיד תולדות הרבה, היינו דכתיב והאדם ידע את חוה אשתו.

גדול עוני מנשוא. (גז) אמר קין לפני הקב"ה אתה נושא עלינונים, אתה נושא תחתונים, אתה הוא שנקראת נושא עון, ולי אין אתה נושא.

הן גרשתני. (גח) אתמול גירשת את אבא שנאמר ויגרש את האדם ועכשיו אתה מגרשני, ואמרו הוחזק הוא גרשך, שמא מפניך אסתר (גס) אמר ר' יהודה באו בהמה וחיה ועוף לכתוב (ס) דיוקנו של הבל לפני הקב"ה, (סא) אמר הקב"ה לא כדון רוצחים דינו של קין שהרי לא שמע פרשת רוצחים, אלא דינו בגלות שהוא שונא, ולכך נע תד יהיה בארץ. ד"א גדול עוני מנשוא, בביתוהא כלומר גדול עוני שאינו יכול לנשוא, כענין שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי המאן (תהלים ל"ב א'), אשרי מי שיכול לישא פשעיו, אוי לו למי שפשעיו נושאים לו, כענין שנאמר וענינו כרוח ישאנו (ישעיה ס"ד ו'), וכן הוא אומר נלאיתי נשוא (שם א' י"ד), כביכול תשש כרו מלישא.

כי

(מח) זל קריטי"ס וואס גען חליט *chiaritate chiarita*. (מט) פיין ב"ד סס. (ג) נב"ד פ"ס אום ו' וא"ר יחנן קלקלם טונדך סב חט ומייט. (נא) ב"ד פכ"א אום ז'. (גב) פיין בנ"ד סס. (גג) פיין ב"ד סס אום פ'. (גד) פיין ב"ד סס. (גה) בנ"ד סס ר' הונא גסס ר' אבא אמר מרז מילס. (גו) פיין ב"ד סס ונכחמוס כדל"ז. (גז) פיין ב"ד פכ"א אום ז' ונכחמוס כ"ל סלמ. (גח) פיין ב"ד סס. (גט) ב"ד סס אום י"ב. (ס) דקינו הוה גינסא יעס, ונב"ד הסמיעו המלס והלניו דמו על הנל, ופיין פרוך פרוך דקין. (סא) פיין ב"ד סס שמינא זס גסס ר' נממיס.

כי שת לי (בן) [אלהים וזע] אחר. בשעה שהת קץ להכל לקו כל מיני אילות שבעולם ושגורם בהלקו של הכל, וכל מיני זרעים, וישבו באבילות מלווציאות פירות אלא מאכל אחד, ובין שגורם שת נמלו להלקו והשאר ננוו בגנן, שנאמר ותאמר להם הגנן החדלתי את תירושי (שופטים ט' י"ג), מהו את תירושי, מלמד שבשעה שגורם הכל חדל הגנן תשע מאות ועשרים (שופטים ט' י"ג), ויש מיני פירות ולא נשתיר אלא יין והשאר ננוו לעתיד לבא, וכן כל אילן ואילן וכל עשב ועשב עתיד להחזיר לעתיד לבא, שנאמר כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב' כ"ג), החדלתי את תירושי עולה בגיבסמא תשע מאות ועשרים ושש.

עד כאן נמצא בכ"י הלה בהתחלתו, ואח"כ מתחיל כמו בתנחומא הנדפס.

(ב) כ"י שני הנמצא בוואטיקאן והוא קובץ 44. (העתיקה אשר נתקן למעני הוא מקובץ 24). הקובץ הזה הוא שני חלקים בתמונת פאליע קטן על נייר נכתב בכתב רש"י, ומחזיקים ב' החלקים יחד שפ"ד פדים. מן דף א' עד דף ר"צ הוא התנחומא. מן דף רצ"א מתחיל קטענות אל תורה (פי' בלשון ערבי פרשיות של תורה) בראשית. מנחה זום אחד, יום שני, יום שלישי. שבת כהן יום שלישי, לוי אשר ברא אלהים לעשות, שלישי נפש חיה הוא שני, רביעי את דרך עץ החיים, חמישי לקרוא בשם ה', ששי כי לקח אותו אלהים. משלים באקי אל סדר (פי' בל"ע שארית הסדר) מפטיר וירא ה' כי רבה רעת. אח"כ נרשם גם כפ' אלה תולדות נח. ובסוף פ' ברכה סיים גמלת קטענות אל סדרים (פי' בל"ע סך הפרשיות של סדרים) והיא רשימת הפרשיות שקורין במנחה בשבת ובשבת שחרית. ואח"כ מן דף רצ"ה מתחילים ד' פרקים, פרק א' מתחיל ארץ ישראל שהן דומין להולין שנאמר וישבו הושך וצלמות אלו. וישבו כרכין שהן דומין לאסורין, ויורדי הים באניות, זו גלות רומי, הוא היה אומר העולה בכמה צריך להיות מתיירא על עצמו שאינו יודע שמא יצא עליו גזירה של מות, שאין אדם רואה את החיה אלא אם כן נתחייב שימות בחיה, ואין אדם רואה את הנחש כו'. פרק ב' היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד לפני מיתתו א"ל ר' עקיבא ר' למדני וכי אדם יודע אימתי באיזה יום ימות שיעשה תשובה אלא בכל יום יאמר אדם אעשה היום תשובה שמא אמות למחר נמצא כל ימיו באין תשובה איכן הוא פירושו של דבר שנאמר בכל עת יהיו בגרד לבנים כו'. פרק ג' כל באי העולם באין בבכיה ויוצאין בבכיה, באין בקולות ויוצאין בקולי קולות, באין מליחה סרוחה והולכין לליחה סרוחה, באין מחשיכה והולכין למקום חשיכה, באין ממקום לחוץ והולכין למקום לחוץ, באין ממקום שאין בריה יכולה לראות כו'. פרק ד' ר' יוחנן בן זכאי כיון שבא להפטר מן העולם היה בוכה אמרו לו (תלמידיו) רבינו כמותך חכם גדול שהרבה תורה ריבצת בישראל וראית תלמידך ותלמידך תלמידך יושבין לפניך ואת בוכה, אמר להן אמשול לכם משל למה הדבר דומה לאחד שהלך להקביל פני אגמן וכו'. ומשלים אשריהם הצדיקים שמקיימין את דבריהם נשלם.

בדף רצ"ח ע"ב נמצא מעשה תורה שנאמרה ע"י רבינו הקדוש ז"ל, שער ראשון נ' פעמים בכל יום הכרו יוצא ואומר נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו וכו' עד תחלת שער שבעה, ואח"כ חסר דף א'. דף ש"ג מעשה דרבי' ל' וחסר התחלתו, ומתחיל להם לכו ובדקו אתריו אם נשבע קודם וכו', וסיים ושלחתי לרבן נמליאל ולוקני ישראל והודעתי אותם אליכם. דף ש"ד מתחיל ספר בן סירא כתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר בא וראה כמה גדולים מעשיו של הקב"ה אם נאמר עושה גדולות עד אין חקר למה נאמר ונפלאות עד אין מספר ואם נאמר עד אין חקר למה נאמר נאמר עד אין חקר כו', ומסיים בדף שכ"ב סוף ע"ג והנשר כשילדה באו כל העופות להרוג אותה ואת בניה, פרש הקב"ה ענין עליהן עד שגדלו בניה ופרחו ולפיכך נקרא נשר ששרתה שכינה עליה, ועל כן היא פורחת באויר קרוב מן הרקיע שלא יבואו עליה העופות, אמר לו נבוכדנצר יישר כחך נשלם ספר בן סירא.

דף שכ"ג אחר איזה משלים מדרך ארץ מתחיל בצורת הולד האיש מזרע לובן והאשה מזרע אדום, ומתערבין זה עם זה ומהם הולד נוצר, ואם של אשה לעולם היא בלוא דם וכו' ומסיים יצר הרע הוא מלך אבריו של אדם, ונקרא ו' שמות ואלו הן יצר הרע וערל וממא ושונא ואבן מכשול וצפוני שנאמר כי יצר לב האדם. (נראה כי זה כבר נדפס בקאנעשטאמינא רע"ט, עיין אוצר הספרים אות ב' ס' 456). בדף שכ"ד מתחיל מדרש משלי עד דף שצ"ה ע"ב.

דף שני מתחיל מעשה הנמרא ר' מאיר היה יתיב ודריש והיה אלישע בן אבויה עבר, ובסיים אלולי אריכות שהאריך יהושע עם אנקלוס הנר היה חוזר לסורו. דף שני ע"ב פירוש אבות מתחיל משה נחבה בתוך הענן וקיבל תורה מסיני וכו', והוא אדר"נ פ"א, והוא שם ו' פרקים ומיטלים. ברף שני"א ע"ב הא למדת שבקש מרע"ה מיתה כמיתתו של אהרן וישמע המקום לחייתו, ויש פרק אחר על אבות המתחיל יוס' בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום וכו', הוא פ"ו מאדר"נ. ומיטלים יהי רצון כלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות אמן. דף שני"ה עד סוף הספר שהוא דף שפ"ד, הם דיוקים ופירושים על הכספה בלשון ערבית.

והנה מן התנחומא הנמצא בקובץ הזה נשלחו אלי דונמאות מאיזה פרשיות, וראיתי כי הוא שוה עם הנדפס, רק בהתחלת בראשית הוסיף מאמר גדול מב"י שלנו ומתחיל בראשית ברא אלהים וזש"ה המקרה במים עליותיו כו', ונמצא שמה בקובץ הזה עד סוף אות י"א המסיימת אמר דוד וברכך ה' מציון עושה שמים וארץ, ואח"כ מתחיל ד"א בראשית ברא אלהים וזש"ה ה' בחכמה יסר ארץ כשברא הקב"ה את עולמו נתייעץ בתורה, כמו שהוא בנדפס, עד ואומר רחבה מצותך מאד ואומר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (הוא באמצע אות א' בנדפס), ואח"כ מתחיל ילמדנו רבינו הכונה בית חדש, והוא בנדפס אות ד'. ואין ספק שחסר בכ"י איזה דפים, כי השמים סוף אות א' וכל אות ב' ואות ג' ומתחיל באות ד'. ונמצא שנים בין הכ"י הזה ובין הנדפס, לדונמא באות ד' אמר ר' חנינא בן גמליאל בנוהג שבעולם. ובכ"י אמר ר' שמעון בן גמליאל. בסוף אות ה' ואשרי למי שעתיד ליתן שכרו שנאמר הנה ה' באש יבוא ושתתיר ליתן שכרו. ובכ"י הגי' נכונה שנאמר הנה ה' אלהים בחזק יבוא וזרעו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (שם כ' י'). גם בדונמאות מפ' ויגש ראיתי במקום לפנינו בנדפס באמצע אות ד' מתחיל והחכמה תעוז לחכם אולם בכ"י מתחיל בזה מאמר חדש ד"א ויגש אליו יהודה וזש"ה החכמה תעוז וגו'. גם בנדפס בראשית אות י"ט חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בכ"י החזק, עיין הערה רי"ז. וכן אחר אות י"ט נמצא שם מאמר גדול אשר חסר לפנינו בנדפס, עיין הערה רכ"א. ואולי הסופר מהקובץ הזה הוסיף כל אלה מן הכ"י שלנו.

ג) עוד כ"י אחד נמצא ברומי באוצר הספרים אנגליקי (Biblioteka Angelika) מסומן A. 3. 2. כתב בכתב רש"י וחסר הרבה פרשיות, נכתב על נייר בתבנית שמינית גדול ולא נמצא שם הסופר וזמן הכתיבה. וכאשר נשלח אלי דונמאות מפ' וישלח פ' וישב ראיתי כי הוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס. אות א' מן פ' וישלח חסר שם, וליתא גם בכ"י ה' מאקספארד ומיד נראה כי אות א' היא הוספה מאוחרת.

ד) כ"י באוצר הספרים בקאמברידג', והוא קובץ 1212 נכתב על קלף מחזיק רס"ז עלים, וחסר בסופו, ושני עמודים לכל דף ודף, ובכל עמוד שלשים עד שלשים וארבע שורות, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, ומתחיל מהסופר "עב"י עיש"י אתחיל לכתוב מדרשי ילמדנו בעז"ה". וכן בסוף ס' שמות כתב חסלת ס' בראשית ואלה שמות מדרש ילמדנו. הכ"י נשלם במלות ולא קם נביא עוד ואעפ"כ לא היתה ספיקה. (והוא כפ' ברכה בהתחלת אות וי). את כל זה הודיעני ידידי הגדול והחכם הכולל מוה"ר שלמה בן מאיר, המכונה פראפעססאר Dr. S. M. Schiller Szinessy

ה) כ"י באוצר הספרים להממשלה בעיר פעטערסבורג קובץ 250, והוא באסיפה הראשונה מכתבי יד אב"ן רש"ף. וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול החוקר הנפלא יהודה"א ד"ר הרבני מכלל הכ"י רק ששה דפים מהתנחומא פ' לך וירא.

ו) עוד נמצא כ"י אחד באוצר הספרים באקספארד, אשר נקנה זה לא כביר זאת נוסע אחד מירושלים, וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול מוה"א ד"ר נייבויער נמצאו רק עלים מקוטעים מהתנחומא, וכמעט כולו מס' שמות, וחלק גדול על בראשית ויקרא וכמה סדרות שונות, ומסומן כעת ms. opp. add. fol. 66.

גם ביד הרב בעל אות אמת היה תנחומא בכ"י, עיין בהקדמה דף ב' ע"ב, וכן ברף פ"ג

מבוא

ס"ג ע"ב. גם ביד הרב ר' עזרא מפאנו המדפיס מהתנחומא במאנובה שנת שכ"ג היו ב' כתבי יד. עיין בפרק י"ד הבא בסמך שהעתקתי שם את דבריו בהקדמתו. והשני כ"י האלה ראה גם הרב בעל מאור עינים (השלים ספרו בשנת של"ג), וכתב באמרי בינה פי"ט נאמן עלי האמת כי יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנים והנה אין בהם מן המאמר ההוא כו' ע"ש. וגם ביד החכם הגדול המנוח מוה' אליקים ברמולי היה כ"י מהתנחומא קובץ 278 ורק על ספר בראשית לבד, ונמכר ולא אדע מי קנה אותו.

(ג) כל הוצאות מהתנחומא הנדפס.

(א) נדפס בפעם ראשונה בקושטאנטינא בשנת ה"א רפ"ב בתבנית פאליא קטן, והוא יקר במציאות. וקניתי מירושלים על ידי הרה"ג מוה"ר נתן קורניל ג"י. בשער הספר כתוב.

„מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו, נחקק ונדפס בקושטאנטינא רבתי אשר הוא תחת ממשלת אדונינו המלך הגדול שולמן שלום ירום הודו יתנשא מלכותו בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח על יד מושך שבט ועט כרזל ועופרת שלמה בחבר מול טוב וזה"ה בשבע לאיר שנת פרה ורבה בפרט קטן“.

ובסוף כתוב אלה הדברים :

עד הנה עורנו השם ותשלם מלאכת המדרש הנכבד הלז, היקר מזהב ומפז, בהשתדלות אשר תהיה החזיק ידי עושה המלאכה הנכבד והמעולה כ"ד יוסף שושן בעובי קורת ממנו, ירצה כקרבן לפני קונו, בחדש אדר הראשון כ"א בו שנת הרפ"ב ליצירה פה קושטאנטינא רבתי אשר היא תחת ממשלת האדון הגדול שולמן שלום ירום המלך י"ל. בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח אמן כן יהי רצון. נאם הצייר במשני שבט ועט כרזל ועופרת שלמה בן החכם ה"ר מול טוב ז"ל.

מזה אשר סיים בסוף נשלם כ"א אדר שנת הרפ"ב נראה ברור מה שרשום בשער הספר ו' אייר שנת פרה הכוונה היא ה"א ר"פ (1520), (והנסדר הציג פרה יען שרצה להביא הלשון פרה ורבה) ואז החל להדפיס, ונשלם בשנת הרפ"ב ר"ל ה"א רפ"ב (1522). והחכם פירסט בספרו בבליאטעקא יוראיקא צד ת"ט מעה במה שכתב שנדפס ראשונה ע"י ה"ר יוסף בן שושן קושטאנטינא 1520 (ר"פ) פאלי ועוד שם פעם שנית 1522 (רפ"ב). רק נדפס פעם אחת, וההתחלה היתה בשנת ר"פ בחורש אייר ונשלם בשנת רפ"ב בחורש אדר ונתעכב ההדפסה כ"ג חרשים.

וראיתי בשפתי ישנים שהביא בערך תנחומא אות קמ"ב „תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ח" וזה מעות, ואין ספק שהציג רפ"ה ואח"כ נעשית רפ"ח, והוא חשב יען שכתוב על

השער שנת פרה הכוונה שנת רפ"ה, אולם באמת אות ה' מורה על האלפים, ונשלם הדפסת הספר בשנת רפ"ב. וגם החכם הגדול בעל אוצר הספרים מעה אחר בעל שפתי ישנים, וכתב באות מ' סי' 672 תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ב 40 יעוד שם רפ"ח 20, ובאמת לא נדפס בקושטאנטינא רק פעם אחת, כמו שהבאתי. ובאוצרות חיים רשימה מן ספרי המנוח ה"ר חיים מיכל ז"ל הביא בסי' 2299 מדרש תנחומא קושטאנטינא רפ"ב 20, והוא הנכון, כי אז נשלמה ההדפסה.

(ב) נדרפס פעם שניה בוויניציא שנת ה"א ש"ה (1545), ועל השער כתוב .

„התחומא הנקרא ילמנו והוא מדרש על חמשה חומשי תורה
נדרפס בבית דניאל בומבירני בשנת חמשת אלפים
ושלש מאות וחמשה ליצירה וויניציא“ .

ובסוף הספר כתוב :

„תם ונשלם ספר התחומא על חמשה חומשי תורה בבית
דניאל בומבירני מונה ומסודר על ידי צעיר המחקקים
קורניליי' אדילקינד בשנת חמשת אלפים ש"ה ליצירה
בוויניציאה רבתי“ .

ההדפסה היא מהודרת מאד , ומחזיק צ"ח דפים . (א) והתכם פירסט בספרו הנ"ל
כתב . נדרפס בוויניציא עם תוס' כמה מדרשים וקצת פו' כלות הזרות בקצרה . וכן הלך
אחריו בעל אוצר הספרים אות מ' ס' 673 , והעתיקו בן כמו שמצאו בשפתי ישנים (אות ח'
ס' קמ"ב) שכתב עוד עם תוספת כמה מדרשים וקצת פו' המלות ד"ו ש"ה . וזה עגנה . כי
בדפוס וויניציא לא נוסף מאומה אף מלה אחת מדפוס קאנשטאמנא ונדרפס ע"פ הדפוס הנ"ל
בלי תוספת כלל , גם לא נמצא ביאור קצר להמלות הזרות , רק בעל שפתי ישנים רצה לרשום
בן מדפוס מאנובה שכ"ג , ויש לחקן בדבריו „ד"ו ש"ה“ ועוד בדפוס מאנובה שכ"ג עם
תוספת כמה מדרשים וכו' .

(ג) נדרפס פעם שלישית במאנובה שנת ה"א שכ"ג (1563) , והמדפיסים היו ר'
מאיר ב"ר אברהם ו"ל מפדובה וה"ר עזרא בה"ר יצחק מפאנו . וזה האחרון כתב והקדמה
אל התחומא והוסיף הרבה מאמרים ותיקן הרבה שגיאות . ויען כי נחזק לרשום כל ההוספות
אשר הוסיף , לכן יעדתי לזה פרק בפני עצמו (באות הסמך פרק י"ד) , שמה ימצא הקורא
רשימה מכל המאמרים שהוסיף והמקור אשר הוציא משם את ההוספות . וגם אדבר שם
ברחבה מן ההוצאה הזאת .

(ד) ההוצאה הרביעית היא דפוס שאלותיקא בשנת ה"א ש"ח (1578) . ההוצאה
הזאת לא ראיתי ולא הביאה בעל שפתי ישנים ולא בעל אוצר הספרים , רק הזכירה התכם
הגרול צונץ בספרו נא"ל , והתכם ד"ר פירסט בספרו הנ"ל .

(ה) ההוצאה החמישית היא דפוס ווירונא בשנת ה"א ש"ה (1595) מחזיק צ"ו
דפים , והיה ראשית מלאכת הדפסתו כ"ב סבת שנה נשלם בשנה הזאת י"א אב בדפוס
של Francesco delle Donne , גם רשום על השער . „בשם היקר והנחמד כמ"ד יעקב בר
גרשום ב"ק ו"ל“ . והמדפיס הזה הוסיף הכל בלי מגרעת עפ"י דפוס מאנובה , ועוד זאת
עשה כי הדפיס את הקדמה מדפוס מאנובה מאת ה"ר עזרא מפאנו ותתם את שם ה"ר
עזרא עליה . ובעבור זה פנה התכם הגרול צונץ בספרו נד"פ (צד 238) והתכם פירסט בספרו
ביבליאפיקא יודאיקא כי חיטבו שכל ההוספות בהתחומא באו בראשונה ע"י המדפיס מוירונא ,
ובאמת ה"ר עזרא מפאנו הוסיף ההוספות והדפיסם עוד ל"ב שנים מקודם בהוצאת התחומא
שלו בבית דפוסו במאנובה עם הקדמתו . והנה בדפוס מאנובה הוציא ר"ע מפאנו על כל
באמר חדש שהביא יד פושטת להורות כי נוסף הוא כעת מחדש , אבל המדפיס מוירונא
עשה בן רק באיזה פרשיות , ואח"כ חזר מזה . והוציא יד פושטת רק על המשלים והמעשיות
אשר

(א) על ההוצאה הזאת עשה הכ"ל מאיר בן שמואל בן נחמן נפת , בספרו חזק אתה הנהיג , ורשם

הדפים עפ"י הדפוס האלו . והדפיס ספרו בשאלותיקא בשנת ה'שכ"ה (ל"ה ה' אלפים שכ"ה , פיין הוספה לקונטרס
המגיד מיידי הכ"ל המוקד בגדול מהכ"ל יעלונקס שלא יצר בעיניו מה שכתבתי כי שנת ההדפסה סימה בשנת
ש"נ"ה , כי נדפוס האלו רשם על השער שנת השנ"ה והאומיות כ' נ' ה' חומים נבזנים , ולדפוסו הפרט הוא
השנ"ה כ"ק) . והיה גם לפני דפוס קאנשטאמנא , וההוצאה מן המאנובה משנת שכ"ג לא ראה עוד . והמדפיס
המנוסח חוקן בעצמו בגוף הספר הרבה שנושם אשר העיר עליהם הכ"ל בעל חזק אתה , ולפני בעל חזק אתה
לא היה כ"ל מהתחומא שנהיג ממנו , רק ה"ר יודע גדליה שעשה הנהיג לנכס , הביא בעל חזק אתה שסי
לו מחמת כ"י , פיין בספרו דף מ"ה ע"א ודף ס"ג ע"ב .

אשר אין שום תועלת בזה. ובסוף הספר החנצל המציה ר' אברהם בן הח"ד שב מתניה וכתב ח"ל: אמר המציה אין כל חדש תחת השמש, ראה זה אשר כבר היה לעולמים בימי קדם מיזם המצא מלאכת הדפוס בדורות שהיו לפניו, וגם בזמנינו כל איש שורר בביתו להקריב לפני אורחים חתיכה ראויה להתכבד בה, להמציא המצאת ולראות נפלאות חדשות אשר כבר נדפסו מלפנים, כדי לחן כבוד לשמם וישתכחו בעיר אשר כן עשו, ואנכי לא כן ראוי כי הנני מודד לפני כל רואה תועלת ידי דלמשה כי האמת כן הוא שלא חרשתי דבר ראוי להשתבח ולרתפאר בספר הזה על אשר כבר היה לפניו, כי אם כדקאי קאי, רק ראה זה חדש הוא כי הצבתי לי יד על כל מעשה או משל אשר מצאתי בו, את אשר לפניו היה הנרשם בידו על כותה אחרת, וגם בערתי הרבה קוצים מן הכרם אשר היו בדפוס הראשונים, כי לא מפני תכמתה יתירתא דאית בי נוסף על הראשונים, אלא דקדמונים אנב. חורפא לא דק, ומקום הניחו לי להתגדר בו. וגם אינני מחפאר כי הבא אחרי לא ימצא דבר מעות, כי אדם אין צדיק בארץ אשר לא יחטא במלאכת הדפוס, מכל מקום ימצאו יותר מעשים מאשר היו לפניו, ואם מעשי ימונים כוונתי רצויה. ואם מצער הוא ותחתי נפשי, עכ"ל. מזה תראה בעליל שבקש להשפיל כבוד הרב ר"ע מפאנו, אבל מלבד שהעלים את שם הר"ר עזרא מפאנו, והדקדמה שלו אשר כבר נדפסה בהוצאה שלו במאנובה הדפים שנית, ואשר רשם המדפיס ממאנובה בפ' פקודי על ואף בצלאל שכנה אותו נשתבח לפני הקב"ה, וכתב שם. "אמר המדפיס וכו'" העתיק כלשונו ממש, ובמקום "אמר המדפיס" הציג "אמר המציה". והוסיף רק באמצע "כאשר אמר המדפיס בישנים", ואת שמו לא רצה להזכיר. וגם מה שכתב המדפיס ממאנובה בסוף פ' פקודי העתיק ככתבו וכלשונו ממש כאולי הוא כתב כן. גם מה שכתב המדפיס ממאנובה בפ' תועת על המאמר מנצח"ד האותיות כפולים "מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי ידי והנה ראייה שאיננו ממחבר ז"ל" הציג נ"כ כלשונו כאילו הם דבריו, וזה מלבד כי הוא חטא עצום להיות כפוי טובה נגד עושה טוב בעמו, עוד נראה מדבריו כי לא ישרה מלאכתו של הרב ר"ע מפאנו הג"ל בעיניו, תחת אשר באמת החכם הג"ל הועיל לנו הרבה בהוספותיו, ודי לנו שהודה המציה הזה בפה מלא שלא חידש מאומה. רק כי עשה גדולות שהציג יד פושטת על כל מעשה או משל. מזה נראה כי גם בדורות הראשונים היו אנשים אשר בקשו להשפיל אנשי מעשה אשר הועילו במעשיהם, ולרומם כבוד עצמם על לא דבר, אמנם לא הועיל מאומה בזה וכבוד חכמים יתחל לעולם. ועוד זאת תראה כי בהרבה מקומות קצר המדפיס ממאנובה והציג "בו" לעיל דף". והמדפיס התוא בוירונוא הלך אחריו כעור באפלה והציג עצם הדף שהוא שהביא המדפיס המנובו אף כי בדפוס וירונוא הוא בדרך אחר.

(1) ההוצאה הששית היא דפוס פראג (ב) בשנת ה"א שצ"ב (1612—1613), וההוצאה הזאת איננה בידי ולא אוכל לדבר עליה, והחכם פירסם בספרו הג"ל כתב "פראג 1613 נדפס אצל יעקב ב"ק בן גרשום 99 דפים". אולם כאשר הבאתי כתוב בן בדפוס וירונוא על השער. "בשם היקר והנחמד כמ"ר יעקב בר גרשום ב"ק ז"ל".

(2) ההוצאה השביעית היא דפוס פראנקפורט דאדר בשנת ה"א תס"א (1701) נדפס אצל מיכל גאמסלך בהוצאת ר' יוסף יוזל בן משולם פיווש חזן ור' מנחם מענדל בן ר' שמואל כהנא ש"ץ, מחזיק פ"ט דפים. והמדפיסם הוסיפו מראה מקומות מהפוסקים מן פרשת לך ואילך. ובראש הספר בהתנצלות המדפיסים כתבו שהדפיסו כאשר נדפס בוירונוא ובפראג עם כל התוספת שהוסיפו על הראשונים דהיינו פ' ויקרא ופ' צו ושמיני ורוב פרשת פקודי ופ' עקב ופ' שופטים ופ' נצבים וכל פרשת וילך ופ' האינוני, ולא ציינו ציונים בתמונה ידי על הגליון כבראשונים, והוסיפו מראה מקומות על הפוסקים וגם פי' המלות ולפעמים לפי הענין פי' מספיק, והתנצלו שם שלא כתבו אף אות אחת מלבם רק כאשר מצאו בערך ובמ"כ כן כתבו על הגליונות, ופעמים ברש"י ז"ל פי' על המלות הזרות והונחו בעין רב ע"י הר"ר אייזיק איש מבית לוי אשר יגע לסלק המסילה ולהסיר המכשולות ולחנן המענות. ובעבור זה נתנו שני רבני הדור מעיר פוזנן ועיר בערלין הסבתם (ג). אולם במראה מקומות מהפוסקים נמצאים:

- (ב) החכם פירסם הביא בספרו שם לפני דפוס פראג שנדפס בקרקאי 1595 וזה טעמו, ויש לנחש, פ' נדפס בוירונוא 1595 (שנ"ה) ולא בקרקאי.
- (ג) האחד הוא כמד מוסל"ר נפחלי הכהן אב"ד משוון, והשני הוא הכהן ר' שמואל אב"ד מנעמלין:

פב

מבוא

נמצאים הרבה שגיאות ומעוות אין מספר. גם כאשר עשה המדפיס טוויבונא ובכל מקום אשר קצר המדפיס ממנוכבה והציג „כו" לעיל דף פלוני" הציג גם הוא הדף שהוא כמו שהביא המדפיס המנוכבי, אף כי בדפוס ההוא הוא בדף אחר, כי לא נדפס דף על דף כדוצאת תנחומא המנוכבית.

(ח) הוצאה השמינית היא דפוס אמשטרדם בשנת ה"א תצ"ג (1733) ג"כ עם פי' מלות ורות וקצת באור במקומות סתומים ע"י ה"ר מנחם מן ב"ר שלמה הלוי, ונדפס בדפוס של ר' שלמה כ"ץ פורפס בתבנית פאליא גם בתבנית שמינית.

(ט) עוד הפעם נדפס בפראנקפורט דאדר בשנת ה"א תקנ"ב (1792).

(י) נדפס בשקלאוו שנת ה"א תקס"ב (1802).

(יא) נדפס בקראקו שנת ה"א תקס"ג (1803).

(יב) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תקס"ה (1805).

(יג) נדפס בוואלקווא שנת ה"א תקע"א (1811).

(יד) נדפס בווינא שנת ה"א תקצ"ג (1833) עם פי' עץ יוסף וענף יוסף מאת הרה"ג מוהר"ר חנוך זונדל מביאליסטאק, ושרה וינע הרבה להגיה ולציין הפסוקים וחלק המדרש לפרקים והציג לו ציונים באותיות. ובפירושו אשר ערך עליו הוא רק כמאסר פירושים במקומות שונים.

(טו) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרי"א (1851).

(טז) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תרי"ג (1853).

(יז) נדפס בשטוטגרט שנת ה"א תרכ"א (1861).

(יח) נדפס בווינא שנת ה"א תרכ"ג (1863).

(יט) נדפס ביוזפאף שנת ה"א תרכ"ו (1866).

(כ) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תר"ל (1870).

(כא) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרל"ג (1873).

(כב) נדפס בלובלין שנת ה"א תרל"ט (1879).

יד) נוספות בתנחומא הנדפס דפוס מאנמוכבה מאת ה"ר עזרא מפאנו ז"ל. (וממנו אח"כ בכל הדפוסים).

בפרק הקודם אמרתי כי דפוס השלישי מהתנחומא הנדפס הוא דפוס מאנמוכבה אשר הדפיס (א) ה"ר עזרא בב"ר יצחק מפאנו ז"ל בסיוע שותפו ר' מאיר ב"ר אפרים מפרובה בשנת

ומן הסכמות הוא משנת ה"א תס"א. ועיין בתולדות אנשי שם תחת הכתוב מוה"ר אליעזר לאנדקסט אום ג' נכנדות מדונג טו אודות הכתוב ש' משפטי אנ"ל מעברלין.

(א) להטן דע קורא העלת נגד המטיין הזה, אמרתי להעתיק מה שכתב אודותיו הכתוב המוקד הגדול מוה"ר ריב"ל לז"ל לז"ל ח"ו לז"ל ק"ב וז"ל. ר' עזרא מפאנו נר יצחק היה מחושבי מנוכבה ומק"ק הלוצים, ובשנת ת"כ"ג הדפיס עם שותפו ר' מאיר מפדובה מדרש התנחומא והגיוס וכתב בקדמה הגושה גדלו עם ששה חזונים, גם סזן גיונים כל המאמרים הטכפים, והוסף שלש לוחות על הפסקים המעשים והמגלים. והוא מודט חי בשנת ה"א תס"ב, ויהי לו ספרים נחמדים, ואחיה כ"י ביניהם אשר ראה בעל מאיר פירים (ז"ל פ"ב, קל"ז ע"א). [וז"ל בפ' כ"ה]. גם בין סגולת ספרי המסכיל ר' עזרא מפאנו מושב מנוכבה רחמי פירוש הרמב"ם ז"ל על מס' ר"ה וכן הביא במהדף לבסוף המאמר ב' פרק ד'. וכן הביא בפרק ת"ב שראה אללו הכונה אלפראגאני הערבי העתקה לז"ל הקדש] גם כתב גענוט והעתיק ספרים, כמו ס' האורח לר' יוסף גיקעיליה המונה היום בפארמא די ראסקי נומד. 122, וס' חידושים המונה במינכטן נומד 30, אף האגרות אשר הדיט לו ר' יוסף חזק ור' מרדכי דאטו, עודקן בין ספרי די חוסי נומד 130. מגניזו נדפסו בוויניא ע"כ ברייחא דמלאכת המסכן, וששה חזרה לזכרה יעקב נכסר משפטי שטעות. פסקיו על ענין מקוים ב"ס פלגי חיים (כ"ח ע"ב) ובס' משניות מלמדות (ז"ב ע"ב). הוא ר' עזרא למד את הקבלה את ר' מנחם פזריה מפאנו, ואחריו את ר' יעקב מן הלויס בעל נח"י יעקב (אריה פ' ה'), ובעל ערוגת הכסף (פ' י"ב) שכתב גם הוא מפיו מאמר נדקדוק על דרך המקובלים, וממנו ידענו מהג"י פנה כדמנו וגאלר גנב בהקדמותיהם, עכ"ל. וגם הכתוב הגדול מוה"ר מרדכי שמואל

מבוא

בשנת ה'א שכ"ג, וזה ה"ר עזרא הוסיף על דפוסי קאנשטאנמינא וויניציא הוספות רבות מאמרים גדולים גם פרשיות שלמות משני כתבי יד אחד היו לפניו, גם הרבה תקונים וקצת פירושי מלות אשר הבנים בפנים התנחומא באותיות קטנות, וגם ערך בסוף הספר שלשה מפתחות מכללי הפסקים, והמעשים, והמשלים, שבספר תנחומא. והנה הוא הציג על כל הוספה יד פושטת להראות כי זה חדרש (ב), והמרפסים שלאחריו השמימו הויד הוואת ובאו המאמרים בערבוביא מבלי דעת אויה היא ההוספה, לכן אמרתי לרשום לפני הקוראים כל המאמרים שהוסיף מתחלת המדרש תנחומא עד סופו עפ"י אותיות סימני דפוסים החדשים, למען יראה הקורא מה נוסף וידע להבדיל בין קודש לקודש, גם אציין המקור אשר מהם הציגם, כי לפעמים הוסיף גם מאמרים המובאים בילקוט ופסיקתא רבתי. וגם מה שכתוב בפי' האוינו "כמו שמצינו בפרקי דר' אליעזר" עוד שם "וכן נמצא בספר הרב רבי משה הדרשן" הוא הוספת המרפסים והוא, כי כל המאמר מן הצור תמים פעלו (אות ה') עד סופו הוסיף הוא אל התנחומא. ובעבור שדפוס מאנחובה הוא יקר במציאות, לכן ראיתי נכון להעתיק השער והסיום והקדמת ר' עזרא הנ"ל, כלשונם וככתבם. כי השבתי שיהיה בזה תועלת להקורא שידע היטב מה שכתב בעצמו על מה שהוסיף, כי זה נעלם מהרבה חכמים, ואח"כ ארשום כל ההוספות שהוסיף.

בישענר הספר כתב המדפים ההוא :

"ספר תנחומא הנקרא ילמרנו והוא מדרש על חמשה חומשי תורה הובא אל הכלית שלמותו די מחסורו אשר חסרו הראשונים כי רב הוא, ובתוספת כמה פרשיות, ובפרט כל פרשת ויקרא, צו, שמני, וילך, ורוב פקודי, ועקב וראה ושופטים, ומררשים יפים מהמחבר ז"ל כנראה בגילויי הספר מצוינים, אשר כל רואיהם יכירו, ונוסף על זה קצת באור המלות הזרות, נדפס פה מנחובה ויהי ראשית מלאכתו יום ו' ז' אייר שנת שכ"ג בשם השותפים ה"ה הסופר כמ"ר מאיר ב"ר אפרים ז"ל מפרובה, והסרוד עזרא יצ"ו בכמ"ד יצחק ז"ל מפאנו".

ובסוף הספר כתב כדברים האלה.

"השבת והודאה לאל יתברך שזכנו להשלים ספר תנחומא זה בתבנית היופי והשלמות ועם תוספת אלה השלש לוחות מהדינים, והמעשים, והמשלים, מה שלא היה בראשונים, כדי לזכות בו את הרבים. ויהי השלמתו בימי נחמ"ר שכ"ג לפ"ק. כן יזכנו להדפיס שאר ספר קודש ויגדיל תורה ויאדיר אמן כן יהי רצון".

וזה לשון הקדמתו בראש הספר.

העיר ה' רוחי בקרבי לראות במסתרי הספר הזה, וארא כי כמו פניו הרולי ההערד מהרבה ממדרשי רבי תנחומא ז"ל תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו, ויפקרו סמני פרשיות שלמות, נוסף כי המעט אשר חמה לפנינו אין בית אשר אין שם חסרונות, ואחרי אשר הצדקתי הראשונים היושבים ראשונה במלאכת הדפוס העיר רבתי עם, לאמר כי

גיונידי בספרו מולדות גדולי ישראל דר כס"ב הביאו ז"ל כמחבר" עזרא מפאנו זש"ל חסד חסיד ומקובל גדול קבל סגת נקיו ממלחמי הא"י ז"ל, ובפרט מהמקובל האלפי כמוהר"ר ישראל סקול ז"ל שנה מארץ ישראל לגמל חכמת החמה לרגי איעליה ורגי עזרא הנ"ל היס מלמדו ורוח סודו, ומקר המכמה הקדושם הזולת להרכ החסיד בעל מעבר ינק, ולהרכ הגדול בעל גאר שגם על התלמוד כמו שכתב בהקדמת ספרו, ולהרכ הגאון הכ"ר מנחם עזריה מפאנו ז"ל, כאשר הזכירו לבדם בכל מקרי, ומחומים גאונותי כ"י הקדמות יקרות מהכר ז"ל, והגאון נחמדות על ספרי המקובלים ראשונים ואחרונים, שפליסם לאוי לנכך. כדון שחלק מתחמתו ליראיו. פכ"ל

(ב) במקומות רבות שנה להעמיד הניון הנ"ל, ואחרי המיושם והבדיקה מלאחי מאמרים רבים אשר נפקד מקומם בדפוסים ראשונים, ויהי נוסף מן המדפיס הזה. גם אלוס המלאח מלויינים בדשמה שלי. ובפרט אחת נפשתם נפתח (דף פ"ט דפוס המגומב) הלל המלאח הממלח תגל לגלגלי, הלגי חממה יד פושטת מורה גלגלם לאחור ראש כי מדש הוא, ובאחמת הוד מקלן, כי נמלא המלאח הלגה בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנמינא וויניציא. גם נמלא שהשמים מאחור שלם בפ' ויקהל, כמו שמראה בדשמה במקומם

כי הוציאו לאור את אשר נמצא אתם, כי זכות היתה להם, הם לבי בקרבי לאמר עת לעשות לה' בפרט כו' ספר שאינו מונה אסור להשהותו, ואפן כה וכה לחפשו כתוב יד כו', בקשתיו ולא מצאתי תועלת כי אם מעט מזער וכו', עד שבצאתי את שאהבה נפשי, והזכין ה' לפני שנים מהם כתוב יד, ואחותים במקת כסף בדמים יקרים עובר למורת כו', ויהי כי התעו אותי קורות הזמן ימים מה, אח"כ גמרתי ואמרת להרפימי לזכות את הרבים וכו', ולמען יתאמת לכל הבא אל הספר הקדוש הזה פנימה כי לא לריק יעתי. וכי כנים דבר, אמרתי אעלה לפניכם זכרון קצת החסרונות אשר נמצאו בראשונים ומתוכם יבינו לאחריתם.

הלא תרעו הלא תבינו כי הוספנו בו על הראשונים מן המחבר ז"ל כל פרשת ויקרא, ופרשת צו, ושמיני, אשר הסרו הראשונים והביאו תמורתם מדרשים תלוקים מפריק ר' אליעזר ודומיהם, אשר לא מבני תנחומא הבה, כאשר ארמזו בם, ורוב פרשיות אלה פקודי, ופרשת יקב ופרשת ראה ופרשת שופטים, ותשלום פרשת נצבים, וכל פרשת וילך, וראשית פרשת האינוני. שאנו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה. ומי יכול כל התלפת. זאת ועוד אחרת למען ידעו דורותיכם כי לא נכנס זר בתוכם. וכי כלם הם מחוברים מן המחבר ז"ל, ידעו להוי לכל אשר יקרב אליו כי רבים מדרשי הילכדנו ואינם בראשונים, כי לקח אותם האפס המוחלט, ולקיים מה שנאמר על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר, אביא שלשה מופתים הותכים, ועליהם ילמדו המעינים סתום מן המפורש. הביטו וראו בערוך ערך סקתדרון שמביא דרוש אחד בשם הילמדנו ב' משפטים אשר בתוכו המלה הנזכרת, ובראשונים לא תמצאוהו כלל, גם כן בערוך ערך גליון מביא דרוש אחד מן המחבר ז"ל בפרשה הנזכרת אשר בו המלה הזאת ואיננו בראשונים, והחוט המשולש עוד מביא הערוך בערך דונמא אין הקב"ה מונע מן הצדיק דונמטין שלו השנויה ב' פקודי מאמר ארוך ויפה לא יערכנו זהב וזכוכית, והראשונים לא זכו בו כלל. גם מצאתי איזה מדרשים אחרים מביאים הילקוט בשם הילמדנו במקומות תלוקים ואחרים כמזוה, ויפקד מושבם כנזכר, אח"כ מה הראשונים מסני אף האחרונים כן. והנה הוספתי עוד על הראשונים באור המלות זרות כפי אשר תמצא את ידי הצעירה למען ירוץ כל קורא בו, ולהיות שאין התורה נקנית אלא בסימניו כו'. על כן אסמן אצין כל מאמר שלם אשר נתוסף בו על הראשונים, ולא אחוש על שתי שורות או שלש לצינים כי רב מאד מתנהו, ובכל מקום אשר תראו בגליון יד פושטת שם המצאו את אשר כבר אמרתי תוספת ויתורים על הראשונים כו'. עזרא יצ"ו מפאנו בכמ"ד יצחק מפאנו וצ"ל.

ואחר זה נמצא שיר קטן, ובראשי התרומים התם עזרא, וזה תוארו.

(כ"ה ויתד כ"ה ויתד וב"ה)

עזוב וגם כנור שאו עמי	זמרה בן יתד ברוכי אל.
רתחו ולא דמו סעיפי עד	אספו דרשות רב בחזרת אל
מדרש מאד שלם לתנחומא	לא קם כמותו עוד בישראל:

והנה מאשר הבאתי לפניך את הקדמתו, תראה כי המדפים הרב מחדר"ר עזרא מפאנו ז"ל הוסיף על התנחומא הוספות רבות וריקן תקונים הרבה, ואשר הוסיף הוא עפ"י שני כתבי יד שהיו למראה עיניו.

ואלה הם המאמרים שהוסיף עפ"י סדר פרשיות התורה.

פרשת לך

(דף ז' ע"ד בדפוס מאנובוה) החליף הסדר והדפים המאמר המתחיל ויהי רעב בארץ (אשר בדפוסים האחרונים הוא באות ב') לפני המאמר ילמדנו רבינו גר שנתגייר (לפניו אות ו'), אולם בב"ב' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנמינא דפוס וויניציא נדפס המאמר "ילמדנו רבינו" קודם ויהי רעב בארץ, ויען הוא מוקדם בקרא לפני ויהי בימי אמרל הפך הסדר. ועיין מה שהעירותי ב' לך הערה ס"ד. (שם דף ט' ע"א, הוא בדפוסים שלפנינו סוף

ספר בראשית

סוף אות י"ז) הוסיף בצדו על הגליון (וזה לכר נדפס בגליון, אבל את"כ ראה כי קצר המצע מהשתרע הדפים ההוספות בפנים), וז"ל: „ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה ללמד - לגרים שאם בקש להתגייר לא יהא אומר זקן אני והאיך אני מתגייר ילמוד מאברהם שכל בן צ"ט שנה - לכך לא כל אלא בן תשעים ותשע שנה". ע"כ. וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו (אות כ"ד), וזה מוסב שם למטה על התהלת אות י"ח בנדפס שם ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנים, ועל זה הוסיף ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה, והמדפיסים האחרונים הצנינו ההוספה בסוף אות י"ז אשר אין שם מקומה כלל, ועיין תנחומא לך הערה ר"ד.

וירא

(דף ט' ע"ד, לפנינו אות ג'). נוסף המאמר באלוני ממרא ולמה באלוני ממרא, עד אמר הקב"ה אני נגלה אליו אלא בתחומך. וזה לא נמצא בכ"י ב' מאקספארד, ולא נודע לי עוד המקום אשר לקה זה, ובב"ר סוף פמ"ב ומובא בילקוט לך רמז ע"ג הוא בסגנון אחר ובקצרה. רק ראה זה מצאתי, כי נמצא כלה במלה באגדת בראשית פ"ט אות ג', ועיין כי האגדת בראשית נדפסה בפעם ראשונה בוויניציא שנת שצ"ו, ומדרש תנחומא נדפס בבאנאוברה שנת שכ"ג אין ספק אצלי שבעל אגדת בראשית לקח ההוספה מן תנחומא דפוס מאנאוברה, כי המדרש אנ"ב הוא מאסף אחרון. או אולי שהמדפיס ממנאוברה ראה את האנ"ב בכ"י והוסיף אלה הדברים אל התנחומא. ועיין בפ' וירא הערה כ"ד מה שהעירותי שם בענין זה. (דף י' ע"א, לפנינו באות ד') הוסיף המלות אמר ר' יודן מלבוש לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות הוא. ועיין בב"ר פמ"ד אות י"ט, ויק"ר פכ"ג אות ב', דב"ר פ"א אות י"א, מדרש חזית פ"ב פסוק כששנה, פסיקתא דרב כהנא פסקא התודש (ג"ב ע"ב), וברבתי פמ"ו, ובאדר"ג פ"ג. (שם דף י"א ע"ג, לפנינו אות ט"ז) הוסיף המדפיס המאמרים וה' פקד את שרה וז"ה מקום דבר עבדו, גם אות י"ז וה' פקד וז"ה וידעו הגוים, גם אות י"ח ויהי אחר הדברים ומה דברים היו שם, עד סוף אות י"ח, והבן נשחש על קדושת שמי. ודעה אות י"ז לקח מן פסיקתא רבתי פמ"ב, והמאמר ברה"נ נפקדה שרה הוסיף מן נמרא ר"ה דף י"א ע"א, והמאמר האחרון על ויהי אחר הדברים הוא מן ב"ר פנ"ה ע"ש, ועיין תנחומא וירא הערה רס"ו. (שם דף י"א ע"ד) נוסף המאמר וירא את המקום מרחוק אמר אברהם, עד דף י"ב ע"א לביכך נקרא הר המוריה, והוא לפנינו באמצע אות כ"ב, עד סופו, וזה הוסיף מילקוט רמז צ"ח ורמז צ"ט ורמז ק' שהביא בשם מדרש עיין בתנחומא וירא הערה הב"ג שם הרחבתי לדבר מזה, וכל הדברים נמצאו בכתב יד אשר בירי, והוא העתקה מכ"י אשר היה ביד הרב הגאון מהרש"ל ראפאפארם וכעת הוא מונח באוצר הספרים אשר להעדה הנכבדה בק"ק פראג. ודברתי אודות הב"י הזה בהמגיד שנת שמונה עשרה גליון ט"ז י"ח. (דף י"ב ע"ב) נוסף המאמר מיד בנו שניהם את המזבח ועקרו על המזבח ונטל את הסבין כו' עד מהיכן בא מהר המוריה, הוא לפנינו באמצע אות כ"ג, התהלת המאמר לקוח מאיזה מדרש, ומן המאמר אמר לה נשלתי אבי והעלני הרים הוא לקוח מן ילקוט וירא רמז ק"ט ד"ה אברהם אברהם. והוא מן פסיקתא אחרי מות, עיין בפסיקתא שם הערה ס'. (בסוף פ' וירא) הוסיף ואשבור עול מלכות מעליון ואנחם אותם בתוך ציון שנאמר כי נחם ה' ציון וגו'.

חיי

(דף י"ג ע"א) נוסף המאמר (לפנינו אות ד') המתחיל ואברהם זקן וז"ה אשת חיל עשרת בעלה זה אברהם, עד וה' ברח את אברהם למה כי אחר קראתיו, כל המאמר הזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלפנינו אות ג' ואות ד' עם איזה שונים, ועל השגות העירותי בהערותי. וכן נמצא באגדת בראשית פל"ד, ועיין בתנחומא פ' חיי ובהערה י"ב ובהערה כ"ה. (שם י"ג ע"ב) נוסף המאמר ויוסף אברהם וז"ה בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך ר"א אומר בזורעים כו' כל זה הוסיף מתנחומא כ"י שלנו אות ג' ע"ש בהערה נ"ה. (שם דף י"ג ע"ב) נוסף המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה, עד וכן יהי רצון, והוא מאמצע אות ח' עד סופו. המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה הוסיף ככ"י שלנו אות ט', ומן ד"א למה נקרא שמה קטורה שנאום מעשיה כקטרת

פד

מבוא

בקמרה הוא בן ב"ר פס"א, והסיום הוא אומר והיה ראשיתך מצער אמר הקב"ה בו' לא נדע ל' המקור. ובכ"י מובא על הכתוב הזה דרשה אחרת, עיין בתנחומא שם הערה ע'.

תולדות.

(דף י"ג ע"ג) נוסף המאמר אלה תולדות יצחק ושל"ה גיל יגיל אבי צדיק עד אלה תולדות יצחק ושל"ה עמרת וקנים בני בנים. המאמר הראשון שהוא לפנינו אות ב' הוסיף בודאי מהילמדנו, ועיין ב"ר ריש פס"ג וילקוט ריש תולדות בסגנון אחר. והמאמר השני למה חזר ואמר אברהם הוליד את יצחק אלא שהיו מרגלים אחרים, שהוא לפנינו אות ג', לקח כנמרא בבלי ב"ס פ"ז ע"א ומובא בילקוט וירא רמז צ"ג. (שם דף י"ד ע"ד) נוסף המאמר שיר למעלות אשא עיני אל ההרים עד אמן וכן יהי רצון, והוא לפנינו אות י"ד לקוח מן התנחומא כ"י שלנו תולדות אות כ', ומובא גם באגדה בראשית פס"ד ובילקוט וזכריה רמז תקע"א בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעיה רמז של"ח וילקוט תהלים רמז תתע"ח ג"כ בשם התנחומא. ועיין בתנחומא תולדות הערה ק"ל.

וישלה.

(דף ט"ז ע"ב) נוסף אלה הדברים. אמר להם הניחוני שאני בן בנו של אברהם עד שבא מפרץ ארם והוא לפנינו באמצע אות ג', ולקוח מן ב"ר פס"ח אות י"א, ומובא בלקח טוב ל"ג ח' וברש"י על התורה, ועיין תנחומא וישלה אות ז' ובהערה כ"ז. (שם שם) בראש המאמר (אות ה') מהו שתצא אשה בעיר של זהב בשבת בו' ואם יצאה בהן לר"ה חייבת הטאה, הוסיף המלות „בשבת קא מיירי שאינה חייבת” ועיין מה שהעירתי על זה במקומו בהערה נ"א. (שם) אחרי המלות האיש כובש האשה ואין האשה כובשת האיש (סוף אות ה') הוסיף „האיש כובש את הארץ ואין האשה כובשת את הארץ”, וזה הוסיף מן תנחומא נח אות י"ב, ועיין בתנחומא כ"י שלנו פרשת נח ובהערה קפ"ב שם. (דף י"ז ע"ב) בסוף וישלה (אות י') נוסף המאמר אף אתם תלכו אחר מדותיו של הקב"ה אמר הקב"ה בעולם הזה וכו' עד סוף הפרשה, אולי הוסיף הסיום הזה מן הילמדנו.

וישב.

(דף י"ט ע"א) הוסיף וארז"ל כיון ששמע רבו כך בו' אמרה לו אשתו בו', עד שמה יתרצה בה, (הוא באמצע אות ט'). אולי גם זה הוסיף מהילמדנו, ועיין וילקוט וישב רמז קמ"ז הביא בשם מדרש אבכיר מאמר דומה קצת לזה.

מקץ.

(דף י"ט ע"ג) לפנינו ריש אות ג', נוסף המאמר ושם אתנו נער עברי ארורים הרשעים, עד וישלה פרעה ויקרא את יוסף, וזה לקח מן ב"ר פס"ט אות ז', ומובא בילקוט רמז קמ"ז בשם ב"ר, ובמקום שלנו במדרש עוכך בסקרידן (עיין עיר סקרידן) הביא המדרשים שהוא שקד כתיב בהפריז של פרעה, והמלות ולא לובש כלידים השמים. (שם שם, לפנינו באמצע אות ג') אל פרעה חלום חלמתי אמר בלעדי אלהים, עד תעלה לגדולה ולמלוכה, זה הוסיף מן ב"ר פס"ח אות ד', ופס"ט אות ט', וילקוט מקץ רמז קמ"ז. (שם) בסוף אות ג' סיים „וכו' לעיל דף ד' ע"ב” ובדפוסים האחרונים הצינו וכו' כדאיתא לעיל, אולם בכ"י ב' מאקספארד וכן בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנמינא ודפוס וויניציא כתוב פה את כל אשר השמים, ואשר נמצא בפ' בראשית ס' י"ב, ובעבור זה השמים המדרשים ממנוסובה. (דף כ' ע"ב, לפנינו אמצע אות י') הוסיף המאמר ד"א לעת מצוא זו מיתה, עד ופובה שבכלן נשיקה, ולקח זה מנמרא ברכות דף ח' ע"ב.

ויגש.

(דף כ"א ע"א, לפנינו אמצע אות ד') הוסיף המאמר אל ישלך בנים, עד ושהיו פניו דומים לזר, וזה הוסיף מן ב"ר פס"ד אות ח'.

מבוא

ויחי.

(דף כ"ד ע"א) בסוף פרשת ויחי (לפנינו סוף אות י"ז) הוסיף המאמר המתחיל ויראו אחי יוסף כי מת אביהם עד סוף הפרשה. וכן בכ"י שלישי מאקספארד נמצא ג"כ ההוספה ההיא ובודאי נלקחה מן הילכרנו. ועיין ב"ד פ"ק אות ח' קצת מזה, ועיין בתנחומא כ"י סוף ויחי ובהערה ק"ג.

שמות.

(דף כ"ד ע"א) בריש פ' שמות (אות א') על המלות יורד עמו עד לחייו הוסיף המלות "פירש"י שונא אותו וממעט פרנסתו ויורד לאומנותו" אולם בדפוסים האחרונים השמיטו זה. (שם דף כ"ה ע"ב) הוסיף המאמר (הוא באמצע אות י"א) משל לאחד שנשכו ערוד, עד מי גרם לזה שבא אצלנו איש מצרי שהרג, וליתא בכ"י ב' ובכ"י ה' מאקספארד, גם לא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף מן מדרש שמ"ר פ"א אות ל"ב ד"א איש מצרי משל לאחד שנשכו הערוד והיה רץ לתת רגליו לתוך המים (עיין בירושלמי ברכות פ"ה ה"א דף ט' ע"א ומבוא ברש"י ברכות ל"ג ע"א בשם בה"ג ע"ש). (דף כ"ו ע"א, לפנינו אמצע אות י"ט) הוסיף נגלה עליו בקולו של עמרם עד אנכי אלוהי אביך אלוהי אברהם, וזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלנו אות ט"ז. (שם דף כ"ו ע"א, לפנינו אות כ"ב) זה אחד מעשרה דברים ששנו רבותינו לתלמי המלך, ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' זה אחד משמונה דברים, ובכ"י ב' מאקספארד זה אחד משמונה עשרה דברים, עיין מה שהעירתי בזה בתנחומא שם הערה צ"ב. (שם דף כ"ו ע"ג, לפנינו באמצע אות כ"ז) אחר המאמר זש"ה מי יתנך כאח לי כו' את מוצא כל האחים שונאים זה לזה הוסיף קין שונא להבל כו' ישמעאל שונא כו', עשו שונא כו' עד שנאמר וישנאו אותו. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב "כולה כתובא בנחמות", בתחלה חשבתי כי הכוונה בציון הוזה אל הפסיקתא פסקא נחמו דף קכ"ע"א ושם מפורש הררשה, אולם אח"כ ראיתי כי בכ"י ב' מאקספארד וגם בכ"י ה' מאקספארד הגי' "כולה כתובה בתנחומא" א"כ כוון בזה אל הכ"י דילן אות כ"ב. והמדרשים ממנומנה השמיט השלש מלות האלה והביא כל מאמר שקצר הסופר הוזה כמו שהוא בכ"י שלנו אות כ"ד.

וארא.

(דף כ"ח ע"ג, לפנינו באמצע אות י"ג), אחרי המלות וישראל שותה מים ומצרי דם, נוספו המלות "מתוך דגנתי והמצרי אומר כו' והמצרי שותה דם". וזה לקח משמ"ר פ"ם אות י', ונובע מתנחומא כ"י שלנו. (דף כ"ח ע"ג, לפנינו ג"כ באות י"ג) כל צר חסר כו', עיין מה שהעירתי בזה בתנחומא וארא הערה קכ"ח. (שם דף כ"ט ע"א) בסוף אות ט"ז אחר הסיום והשאר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג, סיים "לימות המשיח והקולות היו תלוין, ואימתי ירדו, בימי אלישע על מחנה ארם, שנאמר וה' השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול מוס", זה הוסיף המדרשים, וליתא בכ"י ב' מאקספארד, גם ליתא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

יתרו.

(דף ל"ד ע"ד, לפנינו באות ז') הוסיף המלות "אל תקרי ויחד אלא ויהד".

משפטים.

(דף ל"ז ע"ב) בסוף אות ד' הסיום א"ל הקב"ה רשע מי גרם עד סופו והתחלת אות ה' זש"ה מציד דבריו ליעקב עד דור המבול לא אברו מן העולם אלא על שעברו על המשפטים, הוסיף המדרשים ההוא, ומן התחלת אות ה' שהבאתי לקח מן תנחומא כ"י אות ג', ועיין שם בהערה י' ובהערה י"א שאחר השם עקילס הוסיף "אונקלס הגר".

תצוה.

(דף מ' ע"ד) הוסיף המדרשים ממנומנה לפרש מלת פנמא (בריש אות ד') וכתב "כלי שני יתקן בו הגר מפני הרוח שלא תכבה, ולדעתי הוא הנקרא לאמירנה" עכ"ל, ולקח דבריו מהערוך

מהערוך ערך פנס. (דף מ"ב ע"א, והוא לפנינו אות י"ג) אמר ר' מנא ברבי בשם ר' אליעזר כל מקום שנאמר לי לעולמי עולמים ורשם "לעיל דף ל"ט ע"ב". פה השמים מאמר שלם, ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, רק יען כי נמצא כבר בפ' תרומה דף ל"ט ע"ב (הוא באות ג'), וכן נמצא פה בפ' תצוה בכ"י באות ט'. ובדפוס ווירנא רשם המדפיס ג"כ "לעיל דף ל"ט ע"ב" וכן בדפוס פראנקפורט עשה המדפיס כן, והלכו כעוורים באפלה, כי בדפוס ווירנא הוא בדף ל"ז ע"ב, ובדפוס פראנקפורט הוא בדף ל"ג ע"ג, וכן עשו המדפיסים כן הרבה פעמים והציגו הדף כמו שהציג המדפיס ממנו, ובדפוסים אחרונים השמיטו הציגו "לעיל דף ל"ט" רק הסגירו כל המאמר.

ויקהל.

(דף מ"ז ע"ד ודף מ"ח ע"א) הוסיף מאמר גדול, והוא באמצע אות ה' עד אמצע אות ו' המתחיל ואמלא אותו רוח אלהים כל החכמה הזאת מנין מרוח אלהים, עד ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, ופה הוסיף מילמנו כ"י שורה לפניו, ובכ"י שלנו הוא בשניים. והתחלת המאמר נמצא גם במדרש שמ"ר פמ"ח אות ד' אבל ג"כ בשניים, וזה לאות כי בעל מדרש שמ"ר לקח גם הוא דבריו מהילמדנו. ויש לתקן בתחומא הנדפס במקום זה יהושע שבא משבט אפרים, צ"ל אף יהושע. ובשמ"ר הג' נכונה וכן את מוצא ביהושע כו', ובמקום שבא משבט אפרים בכ"י שלנו ובשמ"ר הג' שבא מיוסף, ובמקום כשהיו נכנסין לצרה תהא מסור להם, בשמ"ר הג' בשעה שנכנסים לצרה ועזר מצריו היה, ובמקום שחאה נותן בו רוח הקודש לגדולה והן מתגברין בשמ"ר שנתן בו רוח הקודש לגדולה ומתגבר בה. ובשמ"ר שם סיים אמר ר' תנינא הה"ר אכן רוח היא באנוש [ונשמת שדי תבינא], בתחומא נאמר לפני זה לפיכך כל השבח הזה של בצלאל משל הקב"ה. ואח"כ במקום אמר ר' תנינא כתוב שם אמר אליהוא אמרתי ימים ידברו וגו' אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינא. והמאמר השני שהוסיף (ריש אות ו') ויעש בצלאל את הארון עצי שטים זש"ה פתח דבריק יאיר מבין פתאים נמצא בקצת שניים בכ"י שלנו. והמדפיס ממנוסובה לקח דבריו משמ"ר פ"ג. ויען כי בשמ"ר הוא גם בהרחבת דברים מאשר הוא לפנינו בכ"י שלנו כאשר תראה בהערות שלי, אין ספק כי גם בעל שמ"ר שאב דבריו מן הילמדנו הנאבד. ולעומת המאמר הנוכח השמים המדפיס ממנוסובה מאמר שלם מדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא ולא נמצא ג"כ בכל הדפוסים שלאחריו, כי כלם הרפסו ע"פ דפוס ממנוסובה, וע"כ נתיקרו בזה.

אחר המלות וברעת חדרים ימלא כל הון יקר ונעים, מתחיל שם.

וכן לעתיד לבוא בשלשתן יבנה בית המקדש יהי רצון שיבינה במהרה בימינו, והקב"ה הוא מזכיר לו זכות אבות ואמהות, וישראל אין אומרין כן אלא כשירד משה ואמר ראו קרא ה' בשם בצלאל התחילו מרגנין על משה והיו אומרין לא אמר הקב"ה אלא אמר משה מעצמו ממנה אותו על ידי שהוא קרובו, משה מלך, אהרן אחיו כהן גדול, בניו כנני כהונה, אלעזר נשיא הלוי בני קהת נושאי המשכן, עכשיו השליש לבצלאל על מלאכת המשכן שהוא קרובו כל הגדולה מבקש משה ומגיד לעיני העדה וכל הקהל, אמר להם משה לא עשיתי כלום מדעתי אלא מה שהקב"ה מצווני, אמר הקב"ה אל מי תדמינו ואשוע יאמר קדוש, בשר ודם אם יהיה מהלך בחשיכה ובא אדם ומאיר לו אינו צריך להחזיק לו טובה, אלא שאתם ישנים כלילה על כסחכם ואני משמר אתכם שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ואני מעלה אתכם עוד את האורה אין אתם צריכין להחזיק לי טובה יאמר "קדוש" ע"כ. ואח"כ מתחיל בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא ויעש בצלאל את הארון עצי שטים זש"ה פתח פין ויאירו דבריק [צ"ל פתח דבריק יאיר מבין פתאים] והקב"ה נותן דעת בצדיקים שיהיו הצדיקים מתחילים באורה תחלה, כיצד בשעה שאמר משה לבצלאל מאמרו של הקב"ה שאמר ועשו לי מקדש כו' והמדפיס בכאמרו שהוסיף סיים הוי פתח דבריק יאיר מבין פתאים, ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, והוא בסוף המאמר שהוסיף, ואח"כ מתחיל כיצד בשעה שאמר משה כו' כמו שהוא בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא.

(שם דף מ"ח ע"א) אתר המלות הוי הודע לצדיק ויוסף לקח, הוסיף המאמר "תן להכם ויחכם עוד זה בצלאל, עד נעשה את הארון תחלה ואח"כ נעשה משכן ויעש בצלאל את הארון, והוא

והוא בגדפסים שלפנינו סוף אות ו', ואח"כ מתחיל אין אתה מוצא באחד מכל כלי המשכן כו' וזה לקח מכ"י שלנו. (שם דף מ"ח ע"ב) והוא לפנינו באמצע אות ו', אחר המלות נתנין מזה ומוה ומגדלין לישראל, הוסיף המאמר המקוטע, בלוחות שנאמר בהם מזה ומוה הם כתובים כבוננים זה אל זה שנאמר ופניהם איש אל אחיו, עד לפי שהשכינה לתוכו". (שם דף מ"ח ע"ג, והוא לפנינו ריש אות ח') הוסיף המאמר ויעש בצלאל את הארון עצי שטים לפי שנלו היה לפני מי שאמר והיה העולם שישראל חוטאים בשטים, לכך תקן להם הקב"ה שטים לכפר על מעשה שטים. והוא לקוח מן כ"י שלנו. (שם דף מ"ח ע"ג וע"ד) באמצע אות ח' וכל אות ט' עד אמצע אות י' הוסיף מאמר גדול המתחיל ראה מה כתיב בבני יתרו וממשפחת סופרים יושבי עובץ עד עשיתם לפני כפורת חייכם ע"י כפורת אני מכפר לכם שנאמר בכפרי לך לכל אשר עשיתי, ואח"כ מתחיל עשיתם לפני ארון כו'. ובדפוס קאנשטאטניא דפוס וויניציא מתחיל ואמר הקב"ה אתם עשיתם לפני ארון כו', והשמים המלות, ואמר הקב"ה אתם והתחיל במלה עשיתם, ואולי הוסיף כל זה מהילמדנו. וכל אות י' המתחיל ויעש בצלאל את הארון כל מה שהיה במשכן על הסדר היה עשוי, נמצא גם במדרש שמ"ר סוף פ' ויקהל פ"ג אות ד' בקצת שונים. ואין ספק שגם מסדר מדרש שמ"ר לקח זה מהילמדנו. ובמדרש שם ואח"כ עשה את הכנורה שהיתה למעלה מן השלחן, ובתנחומא שהוסיף המדרשים הג' שתראה מאירה על השלחן, והמאמר ובצלאל עצמו עשה הכל מוצא ג"כ במדרש שמ"ר שם אות ה'.

פקודי

(דף מ"ט ע"א) ריש אות ב' הוסיף המאמר אלה פקודי המשכן וש"ה ה' אהבתי מעון ביתך, עד מקדש ה' כוננו ירך, ובדפוס קאנשטאטניא דפוס וויניציא מתחיל מן אמר ר' יעקב בר אמי. (שם שם) במאמר הג"ל המתחיל בשביעי ויכולו השמים והארץ יש שנים רבים בין דפוס קאנשטאטניא גם וויניציא ובין דפוס מאנטובה ויש הוספות ושונים כמו שנציין פה ההוספות והשונים למראה עיני הקורא.

דפוס מאנטובה.

בשביעי ויכולו השמים והארץ ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, בבריאת עולם כתיב ויברך אלהים, ובמשכן כתיב ויברך אותם משה, בבריאת העולם כתיב ויכל אלהים ובמשכן כתיב ויהי ביום כלות, בבריאת עולם כתיב ויקדש אותו, ובמשכן כתיב וימסח אותו ויקדש אותו, ולמה המשכן שקול כנגד שמים וארץ, אלא מה שמים והארץ הם עדים על ישראל דכתיב העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, אף משכן עדות לישראל, שנאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות, לכך נאמר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך וגו', ולמה משכן משכן שתי פעמים אמר ר' שמואל שביהמ"ק עתיד להתמשכן ב' פעמים תרכין ראשון ותרכין שני, ולפיכך אמר משכן שתי פעמים. ד"א משכן העדות עדות לכל האומות שנתרצה הקב"ה לישראל על מעשה העגל כיצד כשעשו אותו מעשה עמד משה ולמד עליהם סניגוריא עד שנתרצה להם הקב"ה, אמר משה רבש"ע וזי מוריע לאומות שנתרצות א"ל לך אמור להם ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, לכך כתיב משכן העדות שהמשכן מעיד שהשכינה בישראל. ד"א משכן העדות שהעיד להם לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב' פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשווה עשיית המשכן לכריית שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכם היום כו'.

דפוס קאנשטאטניא דפוס וויניציא.

בשביעי כילה מעשיו שנאמר ויכל אלהים, ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, ובבריאת העולם כתיב ויברך אלהים את יום השביעי, ובמשכן כתיב וימסח ויקדש אותו, ולמה אמר אלה פקודי המשכן משכן העדות בשביל שהוא שקול כנגד שמים וארץ, כמו השמים והארץ שהם עדים על כל ישראל דכתיב האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי, שהעידן הקדוש ברוך הוא על ישראל כדי שלא ימרו ישראל בהקב"ה, ואם ימירו בו ולא יעשו מצותיו וחקותיו כמו שצוה שיעשו השמים והארץ כמו שכתיב יד העדים תהיה בו בראשונה וגו', כן השמים והארץ שהעיד שיעשו לא יתנו מטר והארץ לא תתן את יבולה כמו שנאמר יד העדים, כן העיד המשכן שאם ימירו שיתמשכן שתי פעמים בית ראשון ובית שני, ולפיכך אמר משכן שתי פעמים, העדות שהוא עדות לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב' פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשווה עשיית המשכן לכריית שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכם היום כו'.

(שם דף מ"ט ע"ב) הוסיף המגמולי מאמר גדול אשר רשם עליו "קנקן חדש מלא יושן" אין ספק שלקח מהילמדנו, וסעד לזה כי הערוך הביא בהמשה ערכים את הילמדנו מ' פקודי, וכל המאמרים נמצאים במה שהוסיף. מה שהביא בערך אדרינסיס הוא בתחומא שהוסיף אות ד', ערך דמא נמצא באות י"א, ערך דע נמצא באות ד', ערך חבל נמצא בסוף אות ה', ערך צפורין נמצא באות ד'. ואת אשר הוסיף הוא אות ד' ה' ו' ח' ט' י' והתחלת אות י"א עד בשעה שבא משה ואמר לישראל קחו מאתכם, כי כמאן מתחיל בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ואין ספק כי בקובץ מהתנחומא אשר נדפס ממנו נשמטו איזה דפים, כי כל ספר שמות מהנדפס הוא הילמדנו, ובא המדפים ממנובה והשלים את הנחסר מקובץ ב' אחר, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא הציגו במקום העלים החסרים מאמר אחר והוא כל אות ג' המתחיל ואף בצלאל שבנה אותו נשתבח לפני הקב"ה אשר נרשם עליו, "כבר היה לעולמים". ואם כי היה כבר בדפוס קאנשטאנטינא, הוא הוספה מאוחרת, ויפה העיר הרב ר"ע מפאנו המדפים ממנובה בצדו על הגליון ו'ל: אמר המדפים הביטו וראו שזה אינו מהמחבר ו'ל (ר"ל המאמר המתחיל ואף בצלאל באות ג'), כי אם אשר לנגדו (ר"ל המאמרים שהוסיף המתחילים ד"א משכן העדות וכו'). ויען כי בדפוס מאנובה נדפס התנחומא על שני עמודים זו מול זו על דף אחד וריוח מעט ביניהם באמצע לבן כתב אשר לנגדו) והחליפו השטה המדפסים ראשונה, אך למען לא יחשב חסר מהראשונים הבאתיו גם הוא למען תדעו כי לזכותכם נכתובתי, ע"כ (ג).

ויקרא צו שמיני .

(דף ג"א ע"ב) גם לשלשת הפרשיות ויקרא צו שמיני הוסיף פרשיות שלמות על אשר מצא לפניו בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא . ואשר מצא הדפים באותיות רש"י ורשם עליהם, "וישן מפני" ועל אשר הוסיף הציג באותיות מרובעות זו מול זו ורשם עליהם, "חדש תוציאו" ועל דף השני הציג על אשר הוסיף, "ומפני חדש" ועל שמצא מקודם שהדפים באותיות רש"י, "תוציאו הישן" ואח"כ אחר שנשלל המאמרים שמצא והדפים רק אשר הוסיף הציג, "ראה זה חדש הוא". ובפ' צו הציג על אשר הוסיף, "ראה זה חדש הוא" ועל אשר מצא בדפוסים הראשונים רשם, "כבר היה לעולמים". ובתחלת ס' ויקרא כתב המדפים ו'ל: אמר המדפים הלא הגד מראש לכם כי להוסיף על הראשונים באתי ולא לחסר, למען יגדיל תורה ויאדיר, אכן יוכל המעיין לידע להודיע ולהורע כי השלש פרשיות ויקרא צו ושמיני שנדפסו הראשונים אינם תולדות הילמדנו, (באשר אמרתי בהקדמתי לספר הזה), ואם כי דברי אמת הם, עכ"ז ראיתי להביאם גם הם למען לא יפקדו מכם שניהם כאחד, ותדעו כי כנים דברי ותקבלו והאמת ממי שאמרו ע"כ. והנה המדפים הזה הציג בצד אחד המאמרים שהיו מלפנים, ומצד השני המאמרים שהוסיף, והמדפסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, היינו אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' המתחלת זש"ה ברכו ה' כל מלאכיו ומסיימת כי תולעתם לא תמות וגו', ורשמו עליהם, "ראה כי חדש הוא", ואח"כ הדפיסו את אשר נמצא בדפוסים הראשונים בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אשר הציג המדפים ממנובה בצדו הדפיסו אח"כ היינו אות ח' עד סופו ורשמו עליו, "כבר היה לעולמים" ומתחיל ויקרא ד' אל משה למה אמר ויקרא, ומסיים את הגרים גרי צדק, ואח"כ הוא ג' כ' כו כן בפ' צו הדפיסו בצד אחד אשר מצא בדפוסים הראשונים ולנגדו הדפיס את אשר הוסיף. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף ורשמו על הוספותיו, "ראה כי חדש" והוא אות א' עד אות י"ב ועד בכלל, המתחלת זאת תורה העולה זש"ה כי מי בשחק יעדר לה', ומסיימת כי זה אלהים אלהינו. ואח"כ הדפיסו אשר היה נמצא בדפוסים הראשונים ורשמו, "כבר היה לעולמים" והוא אות י"ג י"ד עד סופו המסיימת כי זה כל האדם. ואח"כ הוא כן בפ' שמיני המדפים הדפיס את אשר הוסיף לנגד המאמרים שמצא כבר, זו מול זו. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, והוא אות א' ב'

(ג) זה הפתיקו גם המדפסים אחריו רק לא בשמו, כמו שתראה בדפוס פראנקפורט הניח ו'ל אחר המניה שגם זה הוא מהמחבר ו'ל (במקום שהמדפים ממנובה אחר זה אינו מהמחבר ו'ל) כאשר אמר המדפים דפוס פראג (משג שגם דברי המדפים מפראג), מכל מקום למען לא יחשב חסר כהנאשונים בהדפוסים בוויניציא (פה טעה דגני המדפים ממנובה כי הוא אמר שלא יחשב חסר מהנאשונים אם יחסר זה ויהיה חסר הדפסה זו מן דפוסים הראשונים אבל בדפוס וויניציא נמצא כל זה) הבאתיו גם כאן בסוף הכנסה למען תדעו כי לזכותכם נכתובתי ע"כ.

מבוא

ב' ג' ר' ה' ו', ובסוף סיים המדפיס ממנובה, "כאן נשלמו חרושים מפנינים יקרים מה שמצאנו נוסף על הראשונים" ואח"כ הדפיסו אות ז' ח' המתחלת ולמדנו רבינו ומסיימת יבא ויטול שכרה, ואחר זה הדפיסו אות ט' עד אות י"ב ורשמו, "כבר היה לעולם" ובאמת גם אותיות ז' ח' הם מהמאמרים הנמצאים ברפוס קאנשטאנמינא ורפוס וויניציא ואין זה אשר הוסיף המדפיס ממנובה רק הם כתובים באחרונה אחר המאמרים שהוסיף, והם מתנוחמא הקדום ונמצאו לנכון ברפוסים הראשונים. ודע כל המאמרים שהוסיף בג' פרשיות הם לקוחים כלם מכו" שלנו. והמאמרים אשר נמצאים ברפוסים הראשונים והניחם ג"כ והדפיסם, הם מאמרים מאוחרים, ואף כי כבר היו לעולם, אבל באמת חדש הוא, ואין ספק שהיה חסר הרבה דפים ובאחד והשליש.

• עוד בסוף פ' שמיני (סוף אות ח') השמיט המדפיס שהוא מאמר קטן, "כל מי שלא אכל בשר חזיר ושקצים ורמשים יבוא ויטול שכרן, באותה שעה הם נוטלין אפופסין שלהם שנאמר אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר יחדו יסופו נאום ה'".

מצורע.

(דף ס"א ע"א) באמצע אות א' הוסיף מאמר קטן, "אמר ר' אלעזר כל שנעשה רחמן על האכזרי לסוף נעשה אכזר על הרחמנים, עד הבה לפי חרב", וגם ליתא בכ"י שלנו ולא בכ"י וה' מאקספארד. (שם ס"ב ע"א) באמצע אות ד' הוסיף ב' שורות, "חזר בו מוטב ואם לאו לוקה בשחין שנאמר ובשר כי יהיה בעורו שחין ונרפא, שחין גדול ממריסת הראש". וזה נשמט בשנגה ברפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן חזר בו עד חזר בו, ונמצא לנכון בכ"י שלנו. (שם דף ס"ב ע"ב, לפנינו בנדרפסים באות ח') "פירוש לרבינו שרירא גאון" כל המאמר הזה לא נמצא בכ"י שלנו ולא בכתבי יד אחרים, רק זה נמצא ברפוס ראשון רפוס קאנשטאנמינא וכן רפוס וויניציא, לכן אין זה הוספת המדפיס ממנובה.

קדושים.

(דף ס"ד ע"ב) באות א' נוסף מאמר קטן מהו כורסון, עד והפכתי כסא ממלכות. ונמצא לנכון בכ"י שלנו. (שם דף ס"ד ע"ג) אמצע אות ד' הוסיף שורה אחת, אחר מלות דבורו בקדושה שנאמר, "אלהים דבר בקדשו דרכו בקדושה שנאמר אלהים בקדש דרכך הלוכו בקדושה שנאמר" הליכות אלי מלכי בקדש. שהשמיט המעתיק ברפוס הראשון מן שנאמר עד שנאמר, והוא לנכון בכ"י שלנו אות ד', עיין שם הערה י"ז. (שם שם) באמצע אות ה' הוסיף, וקרא לישראל חסידים וכו', עד וקרא לישראל קדושים, שהשמיט המעתיק מן וקרא עד וקרא, ונמצא לנכון בכ"י שלנו אות ה', עיין שם הערה כ"ב. (דף ס"ה ע"ב) באמצע אות י"ב אחר המלות איך אשיתך בבנים, הוסיף ארבה גדולה היתה וכו' עד איך אשיתך בבנים שהשמיט ג"כ המעתיק הראשון, ונמצא לנכון בתנוחמא כ"י שלנו אות י"ב, ע"ש הערה ס"ב.

אמור.

(דף ס"ו ע"ב) סוף אות ג' הוסיף לפי שבעולם הזה כהן מטמא וכו' עד סוף אות ג', אף כי הציג יד פושטת נוסף הוא מן איכה רבתי ואגרת שמואל, עיין הערה ס"ו. (שם דף ס"ו ע"ד) באמצע אות ח' הוסיף המלות, "שלא יבס פני שכניה ובשתיים יבסה רגליו" שהשמיט המעתיק הראשון. (שם דף ס"ו ע"א) באמצע אות י"א משל למה הדבר דומה לאשה שהיתה קובלת על בנה כו' הציג המשל קצת בסגנון אחר, עיין מה שהעירוני על זה בהערה קכ"ב. (שם דף ס"ו ע"ד) באמצע אות ט"ז אחר המלות וכל כך למה אלא לכפר על ישראל הוסיף והו' הסולח לכל עוניכי עד ונעשה פנים לחיה, והוא לקוח מכו"י שלנו אות כ"ג, עיין הערה קס"ז.

בהר.

(דף ס"ח ע"ג) הוא ריש אות א' הוסיף בראש הפרשה המאמר וכי תמכרו ממכר ושה נבהל' להן, עד וישקול אברהם לעפון חסר וי"ו כתיב, וזה הוסיף מכו"י שלנו, עיין הערה א'. (דף ס"ח ע"ד) באמצע אות א' אחרי המלות ולא ידע כי חסר יבואנו, הוסיף ד"א נבהל להן, עד חייך חסרון יש בדבר, וזה הוסיף ג"כ מכו"י שלנו, עיין הערה א'. (דף ס"ט ע"ב) באמצע אות ג' אחרי המלות ואם לאו הקב"ה מביא עליו צרה, הוסיף המאמר המתחיל ורעו מה הקב"ה

הקב"ה מנסה את ישראל, עד ותקדים בעדנו הרעה, וזה לא נמצא בתנחומא כ"י שלנו גם לא בכתבי יד אחרים שלפנינו, עיין הערה כ"ב.

במדבר.

(דף ע' ע"ד) באמצע אות ב' הוסיף המאמר שבעה עננים היו מלמעלה, עד מי זאת עולה מן המדבר, וזה לקוח מב"י שלנו אות ב', וכן נמצא בב"י ה' מאקספארד, עיין הערה י"ד. (שם דף ע"א ע"ג) ריש אות י' על המאמר ובשם אלהינו נדגול הקב"ה שמו כשמותינו, רשם בצדו על הגליון וז"ל: אמר המדפים פשט הדרש הזה מובן אך אמרתי לפרשו בדרך אחרת שפי' שמו כשמותינו הוא שהקב"ה נקרא אחד וישראל נקראו ניו אחד וע"כ אמר בסמוך ודגלו עלי אהב"ה שבני' עולה אחד, וזש"ה כי לא ימוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול, כי אחד ואחד בנ' כ"ו, וכביכול אין שמו של הקב"ה שלם עד שיהיהוד השכינה בישראל וכיום הוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, עכ"ל. (דף ע"ב ע"א) בריש אות י"ד אחרי המלות והיו עושים דגלים דגלים, הוסיף, "לכך נאמר דגול מרבבה בין שראו אותן ישראל שהיו עשויין דגלים" והוא לקוח מב"י שלנו, עיין במדבר הערה קל"א. (שם דף ע"ב ע"ב) ריש אות מ"ו הוסיף המלות, ועושה נובלות כך ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה תמרה הו' יש בהן נובלות שאין נכנסין לאוצר ועושה תמרים" וזה נשכח בדפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן עושה תמרים עד ועושה תמרים, ונמצא לנכון בב"י שלנו, עיין שם הערה קל"ז, וכן נמצא בב"י ה' מאקספארד. (שם דף ע"ב ע"ב) באמצע אות מ"ו אחרי המלות שהפרישו הקב"ה במעשיהם הטובים, הוסיף ולמה נמשלה לתמר עד ויאספו אליו כל בני לוי, עיין מה שהעירוני בהערה קמ"ד. (דף ע"ב ע"ג) באמצע אות י"ז עד סוף אות י"ט הוסיף מאמר גדול המתחיל ברא שבועים ולו אחד, עד כמה מדות פקוד כל בכור זכר, ולקח זה ככ"י שלנו, וכן נמצא בב"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא במדבר הערה קס"ג שהעירוני שהיה חסר דף שלם בב"י שהיה לפני המדפים הראשון. (שם דף ע"ג ע"ג) באמצע אות כ"ו אחר המלות ועשה בו כתורה וכמצוה, הוסיף, "שנאמר ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו אל" הקב"ה משנבאך אני מעמיד שיפרע בעמלק" וזה נשכח ע"י המעתיק הראשון מן שנאמר עד שנאמר. עיין בהערה רכ"א שם.

נשא.

(דף ע"ה ע"ב) כל אות י"ב המתחיל ויהי ביום כלות משה כלומר ווי ביום כלת משה משל למכך בו' עד סוף אות י"ב (וזה ליתא בכל כתבי יד אשר לפנינו) הוסיף מפסיקתא רבתי פ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה אות מ', וגם בעל מדרש במ"ד פ"ב אות ז' לקח דבריו מרבתיו. (ויש להעיר כי המדפים ממנוסבה על שהיה לו אשה ראגנית הוסיף באמצע, פ"ה אשת מדנים" ולפנינו ברבתי רג' רזנונית וברבה רג' רוסננית, ולפני המספיק היתה רג' רוסננית ע"ש). (דף ע"ה ע"ג) הוסיף מאמר גדול, כל אות י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב עד סוף. אות י"ז ויהי ביום כלות משה מה כתיב למעלה מן הענין לקח מהפסיקתא רבתי פ"ה אות י', ואח"כ השמיט מאמר גדול מכוסף אות י' מרבתיו, והוא המאמר ד"א ויהי ביום אמר ר' יהודה בר שלום אין רובע בארץ שאין בו תשעה קבין מויקין בו' עד סוף אות י', והחל באמצע אות י"א מן אמר ר' סימון, והוא בתנחומא אות י"ח, והביא כל המאמר מהפסיקתא עד סוף פ"ה, ואח"כ באות י"ט התחיל שנו רבותינו, הוא מרבתיו שם באמצע אות ג', ואח"כ אות כ' המתחיל וזש"ה עורי צפון הוא מרבתיו שם אות ד'. והשמיט מאמר גדול וסיים בסוף אות ד'. עוד שם בתנחומא ד"א בארתי לגני משל למכך בו' הוא מרבתיו אות ה'. עוד שם בתנחומא אות כ"א, הוא מרבתיו אות ו', ואות כ"ב בתנחומא הוא מרבתיו בהתחלת אות ז'. (שם דף ע"ו ע"א) כל אות כ"ד הוסיף, והוא מן ויהי ביום כלות משה כך פתח ר' תנחומא, עד בבורי ישראל, והוא לקוח ג"כ מן הרבתי שם אות ג'. (ויש להעיר על איזה שנים בהעתקתו המאמרים מרבתיו. בתנחומא אות י"ט אמר ר' אחא בשם ר' הונא, ובפסיקתא אמר ר' הונא הכהן בן אבין בשם ר' אחא, לכן יש לתקן בתנחומא אמר ר' הונא בשם ר' אחא. עוד שם באות י"ט הוסיף המלות, "שנאמר עם זו שתי פעמים" שנאמר נחית בחסדך עם זו נאלת, "וכתיב עד יעבור עם זו קניית" ור"ל מלת זו' בנימשריא י"ג ושתי פעמים י"ג

י"ג הוא כ"ו. בתנחומא אות כ' נכנס בסתר וברבתי נכנס בפשפש. בתנחומא אות ב' אמר ר' שמעון בן אסיתי, וברבתי בר יוסני. גם באות כ"ד מבאין לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, אולם ברבתי מביאין סלפירין ותוקעין לפניו. ובהערות שלי להפסיקא פסקא ויהי ביום כלות משה הערה פ"ט חשבתי אז כי הוא דברי התנחומא, ולא נודע לי אז כי הוא חספת המדפים ממאנוכי, וכתבתי שם על דברי הרבתי מביאים סלפירים ותוקעים לפניו שבתנחומא נשא הנוסחא מביאים לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, והעיר הגאון בעל זרע אפרים בפסיקתא רבתי שם וז"ל. בתנחומא איתא לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו, וז"ע מה ענין לפידים ואבוקות להך קרא דעלה אלהים בתרועה עכ"ל, וכתבתי שם לדעתי בתחלה היה כתוב בתנחומא "סלפירין" בדל"ת במקום סלפירין ברי"ש כמו שהוא בפסיקתא רבתי, אבל אח"כ נשכחה אות ס' ונעשית לפידין, והוסיף המעתיק האחרון לפרש מלת לפידין פי' אבוקות ונעשית לפידין ואבוקות, ובוה קושיית הגאון בעל זרע אפרים מתורצת. ובארתי שם הוראת המלה ותקנתי שצ"ל סלפנגם ע"ש, אולם כעת נגלה לי שזה הוסיף המדפים שלקח מררבתי ושעה בהעתקתו, ובמקום מביאים סלפירין הציג הוא מביאים לפידין ואבוקות. (שם דף ע"ו ע"ד) הוסיף מאמר שלם והוא אות כ"ט המתחיל ביום השמיני נשיא לבני מנשה ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' עד ענין ממה שקראו בענין נשיא לבני מנשה, וזה ליתא בכל כ"י, והוסיף זה מפסיקתא רבתי פ"ג אות א', עיין הערה קפ"ט.

בהעלותך.

(דף ע"ו ע"ג) באות ז' הוסיף שורה אשר השמים המעתיק הראשון, היינו אחרי מלות כמה נימין היו באותו כנור, הוסיף "שהיו הלויים מנגנין בו כך אמר ר' יהודה ז' נימין היו בכנור". (שם דף ע"ח ע"ג) בסוף אות י"ב אחרי המלות ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, הוסיף אבל אילו היתה נבואתם מן הקב"ה עד שמא חסר מנבואתו כלום. ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו גם בכ"ה מאקספארד, עיין תנחומא בהעלתך הערה קכ"ח. (שם דף ע"ח ע"ד) בסוף אות י"ד הוסיף תחת אותן שבועים שנחרגו על קדושת שמי היו ירוע כבירים לא חקר ויעמוד אחרים תחתם, ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו, גם בכ"ה מאקספארד, עיין הערה קל"ט. (דף ע"ט ע"א) באמצע אות ט"ו אחרי המלות ת"ל במסמרות נטועים הוסיף המאמר "בעלי אסופות מהו בעלי אסופות אימתי הן נטועין בארם, עד אף ספרי תורה כ"ד, וזה לקח כולו מפסיקתא רבתי פ"ג אות ב', ועיין הערה קמ"ד, והמדפים מנעטובה שבת להציג פה תמונת יד פושטת להורות באצבע כי נוסף הוא. (שם שם) בסוף אות ט"ו אחרי המלות אעפ"כ כלם נתנו מרועה אחד, הוסיף זה משה שנאמר בו ומשה היה רועה, עד כולם נתנו מרועה אחד (סוף אות ט"ו), והוסיף זה מררבתי פ"ג אות ב', וגם כאן נשמט תמונת היד לסימן, עיין הערה קמ"ו, וחסר גם בכ"ה מאקספארד.

שלח.

(דף פ' ע"א) באמצע אות ו' וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען וגו' למה בנגב עד סופו, והתחלת אות ז' ויעלו ויתורו את הארץ כיצד כו', עד ואתה שמעת וגו', בדפוסים הראשונים דפוס קאנטאטאינא ודפוס וויניציא ובכ"י ב' ובכ"ה מאקספארד הוא בסוף אות ז', והמדפים מנעטובה הקדימו, עיין תנחומא שמיני הערה מ'. (שם דף פ' ע"ג) דתחלת אות י"ג המתחיל ויאמר ה' אל משה וזש"ה והפרעו כל עצתי עד את אומר אכנו ברבר ואורישנו ואני אומר סלח נא, וזה לקח מן מדרש במ"ר פט"ו אות כ"ד, עיין בהערה צ"א, והתחלת המאמר נמצא גם בכ"ה מאקספארד.

קרח.

(דף פ"ב ע"ד) אות י"ב המתחיל מצפ"ך האותיות כפולות צופים אמרום עד סופו נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנטאטאינא וכן בדפוס וויניציא, ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"ה מאקספארד, והמדפים מנעטובה הציג המאמר הזה באותיות רש"י וכתב בצדו על הגליון וז"ל. "מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד ותנה ראיא שאינו מהמחבר ז"ל".

חוקת.

(דף פ"ג ע"ג) באמצע אות א' הוסיף הכאמר המתחיל נכנס יתוש בחושמו ועמד בדחשמו

פח

מבוא

ג' שנים, עד ומת במיתה משונה, וזה נמצא גם בכ"י רומי ובכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא פ' חוקת הערה כ"ו. (שם דף פ"ג ע"ד) בריש אות ד' הוסיף המאמר זאת חוקת התורה ר' הנתן בן חנניאל פתח, עד אמרות ה' אמרות מהירות, הוסיף כמו שהוא בכ"י רומי וכן בכ"י ה' מאקספארד גם בפסיקתא, עיין הערה פ"ו. (שם דף פ"ד ע"א) בריש אות ו' הוסיף מן אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהודה משל למלך שהיה לו אוהב, עד בפני יצרו שלא יחטא, וזה לקח מפסיקתא רבתי פ"ד אות ו'. ובדפוס קאנשטאטניא דפוס וויניציא אחר הסיום במאמר שלפניו ורוחב לב, סיים שם ורבנן אמרי נתן לו חכמה כנגד כל ישראל אמר ר' לוי מה חול גדר לים כך הייתה חכמה גדרה לשלמה, ואח"כ מתחיל מתלא אמרי כו', והוא כמו שהוא לפנינו בכ"י, אולם המדפיס ממנוכח השמים זה והציג כלשון רבתי. (שם דף פ"ד ע"ב) באמצע אות ו' הוסיף המלות "כרי שאכזב עליו בתרעומות ואומר לו תן לי דמיהם כהאומנים שהרגת" וזה הוסיף מן הרבתי פ"ד סי' ט', עיין הערה קמ"ב. (דף פ"ד ע"א) בסוף אות כ"א הוסיף ונשקפה על פני הישימון שמש יצא התורה לכל ישראל, עד כי מעשה ידיו כלם, ולקח מן מדרש במ"ד סוף חוקת, עיין הערה שס"א.

בלק.

(דף פ"ז ע"א) באמצע אות ו' הוסיף עין רעה דכתיב וישא בלעם את עיניו, עד אם יתן לי בלק, וזה לקח מכ"י שלנו, וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא פ' בלק הערה מ"ט. (שם דף פ"ז ע"ג) באמצע אות ט' הוסיף. וי"א שאמרו לו שרי מואב מאי מעמא לא רכבת אסוסיה אמר להם אינה שלי השיבתו הלא אנכי אתונך למעינא בעלמא אשר רכבת עלי אקראי בעלמא. הרכיב לשון התנחומא עם מאמרם סנהדרין ק"ה ע"ב, עיין הערה ע"א. (שם שם) באמצע אות י' הוסיף כי ירם הדרך נופרין יראה ראתה נסתה, ד"א ירם בני' בא"ת ב"ש מנן, וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו ועפ"י הילקוט עיין הערה ע"ט. (דף פ"ח ע"ג) באמצע אות ט"ז הוסיף המאמר אמר הקב"ה לישראל אם שמתם מצותי אני מפיל שונאיכם לפניכם, עד הופך למשלים, ונמצא לנכון בכ"י שלנו אות כ"ד, וכן במ"ד בלק פ"ב אות כ"א, ונשמט רק בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא גם אח"כ בדפוס וויניציא, ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. (דף פ"ח ע"ד) בסוף אות י"ז הוסיף המאמר שנאמר ויחל העם לזנות בא וראה מה כתיב ביציאתן, עד שנאמר ויחל העם לזנות את בנות מואב. וזה הוסיף מן המדרש במ"ד בלק פ"ב אות כ"ג, והיה בתחלה גם בתנחומא, כי משם לקח בעל מסדר מדרש במ"ד, ובאמת נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי. (דף פ"ט ע"א) באמצע אות כ"א הוסיף המאמר המתחיל וקנא לשמו של הקב"ה ונעשו לו י"ב נסים, עד ונגף אותו לפניו, וזה הוסיף מן מדרש במ"ד סוף בלק אות כ"ה, ונובע מן המפרי סוף בלק, והיה כן בקובץ התנחומא שהיה לפני מסדר מדרש במ"ד כי נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד גם בכ"י ספרדי. (דף פ"ט ע"ב) סוף אות כ"א הוסיף המאמר וז"ה חמת מלך מלאכי מות עד ואיש חכם יכפרנה, והוסיף זה מן מדרש במ"ד סוף בלק, וגם זה היה בקובץ התנחומא שהיה לפני בעל מסדר המדרש במ"ד כי נמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי.

פנחס.

ערכוב גדול בזה הסדר בין כ"י ה' מאקספארד ודפוסים הראשונים דפוס קאנשטאטניא וגם דפוס וויניציא, ובין דפוס מאנוכח, כי הפך הסדר מה לפנינו הציג לאחור וכן להיפך כמו שתמצא בהערות שלי, אך לרגל המלאכה אשר לפנינו נציין רק ההוספות לבד. (דף פ"ט ע"ב) בריש אות א' הוסיף המאמר לכן אמור הנני נתן לו גדול השלום כו' עד המכרך את ישראל בשלום, וזה הוסיף מן מדרש במ"ד ריש פנחס אות א', ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. (דף פ"ט ע"ד) באמצע אות ח' במאמר המתחיל משל לשולחני הציב המדפיס תכונת יד להורות כי נוסף הוא, אולם נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד גם בכ"י ספרדי ובדפוס קאנשטאטניא דפוס וויניציא, לכן תמונת יד אשר הציג הוא במעות. (דף צ' ע"ג) בריש אות י"ד הוסיף המאמר וכשהוא מבקש מהן אין מבקש אלא לפי כחן, וכשהוא נותן להם לפי כחו. וזה הוסיף מן מדרש במ"ד פכ"ב אות ה', ונמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד.

מבוא

ממות .

(דף צ"א ע"ב) בסוף אות ג' הוסיף משל להווא גמלא דהוה אויל למיסב ולמתבע קרני ואודני דהוה ליה גזו מיניה . וזה לקח מצמרא סנהדרין דף ק"ו ע"א . (שם שם) בסוף אות ג' והתחלת אות ד' ויקחו את כל השלל וגו' להודיעך שבחן , עד פירשו לו המצודה , וזה לקח מן מדרש במ"ד פכ"ב סוף אות ד' והתחלת אות ה' . (דף צ"א ע"ג) באמצע אות ה' הוסיף המאמר שזנו חכמים ב' חכמים עמדו בעולם , עד ושניהם אבדו מן העולם , ונמצא לנכון במדרש במ"ד ובכ"י שלפנינו ובכ"י ה' מאקספארד . ואין ספק שהמדפים הראשון דפוס קאנשטאנטינא השמיט זה בשגגה . (שם שם) כל אות ו' הוסיף , המתחיל מהו ולא במדבר הרים אמר ר' אבא סגוריא כל הרים שבמקרא כו' עד כי אלהים שופט זה ישפיל זה ירים , ולקח דבריו מן מדרש במ"ד פכ"ב אות ח' , ואולי לקח בעל מדרש במ"ד מן הילמדנו , עיין הערה מ"ג , וראיתי כי נמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד .

מסעי .

(דף צ"א ע"ד) באמצע אות א' הוסיף המאמר לא הנחתי אתכם אפילו שעה אחת , עד נחש שרף ועקרב , וזה נשמט בשגגה בדפוס ראשון מן לא הנחתי עד לא הנחתי , ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם במ"ד ובכ"י ה' מאקספארד . (שם שם) באמצע אות ב' הוסיף ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם עד ביד משה ואהרן , והוסיף כן כמו שנמצא במדרש במ"ד ריש מסעי , וחסר גם בכ"י ה' מאקספארד .

דברים .

(דף צ"ג ע"ב) אות ב' המתחיל אלה הדברים אשר דבר משה אמרו ישראל אתמול אמרת כו' עד לכך נאמר אלה הדברים , ובכ"י ה' מאקספארד חסר ההתחלה ונמצא מן זש"ה אז ידלג כאיל פסח עד סופו , עיין בהוספה לפ' דברים בתנחומא שלנו הערה א' . (שם דף צ"ג ע"ג) באמצע אות ד' הוסיף ומה שהוא אומר ואשמיר פרו ממעל , עד לפיכך כתיב ואשמיר פרו ממעל וישרשו מתחת , וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו אות ה' . ובכ"י ה' מאקספארד חסר כל אות ד' .

ואתחנן .

(דף צ"ד ע"א) כל אות ב' המתחיל ד"א ואתחנן זש"ה שובתי וראיתי עד סופו , הוסיף המדפים ממעטובה , ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם בכ"י ה' מאקספארד . וכל המאמר נמצא בקה"ד פ"ט פ' שובתי וראה , ועיין תנחומא ואתחנן בהערה כ"ז . (דף צ"ד ע"ב) ריש אות ה' , המאמר המתחיל ה' אלהים אתה החילות מלה"ד למלך שרואה אשה כו' עד אשר יצא לפניהם ואשר יביאם (קרוב לסוף אות ה') , וזה הוסיף מהילמדנו המבא בילקוט רמז תתפ"ו בשם הילמדנו , עיין הערה ל"ג . ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"י ה' מאקספארד .

עקב .

(דף צ"ה ע"ב) באמצע אות ב' עד סופו הוסיף המאמר ר' לוי אמר גדולה מואת אמרו גדול דבר שהוא פריעת חוב מדבר שהוא חסרון כס , עד מוטב יכנס החץ בי ולא בבני , וזה לקח מב"י שלפנינו אות ג' עיין הערה מ' . (דף צ"ה ע"ג) כל אות ד' ה' ו' ח' מ' י' י"א מן המאמר המתחיל כל המצוה אשר אנכי מצוך זש"ה שמור מצותי ויהי עד סוף הפרשה , ולא נמצא בכ"י שלנו , והיה לפנינו באיזה כתב יד אשר משם הוסיפם להתנחומא . ובכ"י ה' מאקספארד נמצאו רק מאמרים מקושעים , אות ד' לא נמצא כלל , מן אות ה' נמצא רק ההתחלה עד ד"א כי חיים הם , מן אות ו' נמצא ההתחלה עד אמר ר' ינאי כל המתחיל במצוה וכן אמר ר' ינאי ליתא עד אמר ר' אחא , אות ז' נמצא ג"כ , רק באמצע חסר מאמר מר' חייא בר יעקב , ומר' עקיבא , כל אות ח' חסר , מן אות ט' נמצא רק ההתחלה המאמר עד אמר שלמה , וסוף המאמר מן ד"א פסל לך , ואות י' וי"א עד סוף הפרשה נמצא בשלמות .

ראה .

(דף צ"ו ע"ב) הוסיף אות ב' ג' ד' ה' ו' ח' , מן ראה אנכי זש"ה ויגל אונם למוסר , עד והורישא לישראל לכך כתיב כי יכרית ה' אלהיך . ובודאי היה לפנינו באיזה קובץ אחד , עיין

ענין בהעדרותנו להתחומא ראה הערה ד'. ובכ"י ה' מאקספארד חסר גם מאות א' מאמר גדול מן כשבא אסף עד סוף אות א', וגם חסר כל אות ב', ובדואי נשמט דף שלם. ומאות ג' נמצא ההתחלה עד המלות בדור הפלגה, ומשם הניר חלק בדף 236 חצי עמוד וכל העמוד ב' ודף 237 מתחיל במלות. ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות ה', וכפי הנראה לפני המעתיק הזה היה בקובץ שלפניו חסרים איזה דפים, ומן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות ה', וכן נמצא כל אות ו' ו' והתחלת אות ח', ומן מאמר ירמיה הנביא צווח ואמר כו' חסר גם שם.

שופטים.

(דף צ"ח ע"ב) כל אות ג' ואות ד' המתחיל שופטים ושופרים צריך שיהיו השופטים בעלי זרוע במעשים טובים, עד שיהיו מלמדין זכות על הדור, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. (דף צ"ח ע"ד) באמצע אות ט' הוסיף המלות אף הקב"ה מגין על בני באותה שעה אמר ר' חנינא בשעה שהקב"ה ידן את העולם תופשן לדון, ונמצא ג"כ בכ"י שלנו. (שם שם) באמצע אות ט' הוסיף המאמר ולא רצו לקבל אמרו לפניו כלום כפית עלינו הר כנגיית כו' עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף מגמרא ע"ו דף ב' ע"ב, עיין בתחומא שופטים הערה מ'. ובכ"י ה' מאקספארד חסר כל אות ט' עד אילו האומרים שתי רשויות בשמים. (דף צ"ט ע"ד) אחר הסיום שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, שבוה נשלם פ' שופטים בכ"י שלפנינו, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, הוסיף מאמר גדול והוא אות י' י"א י"ב י"ג י"ד ט"ז ט"ז י"ז י"ח י"ט. ובכ"י ה' מאקספארד נמצאים קצת מהם והמאמרים הנמצאים קטועים, אות י' חסר שם בהתחלה ומתחיל ושה' וכי יאמרו אליכם דרשו אל האבות עד עושין צרכי החיים במתים, ואח"כ חסר מאמר אחד, המהגים שאין עושין להם צרכי ראשיהם, עד נתן לך ה' אלהיך, ואח"כ מתחיל מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י', וחסר אות י"א ואות י"ב, ונמצא כל אות י"ג, ומן אות י"ד חסר הרתחלה, ומתחיל אמר ר' יהושע בן לוי משל למה הדבר דומה, רק בקצת שנוים, ונמצא עד סוף אות י"ד, וכן התחלת אות ט"ז עד ויגבה ה' צבאות במשפט, ואח"כ חסר מן רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן חסר כל אות ט"ז י"ז י"ח והתחלת אות י"ט, עד וקראת אליה לשלום, ומתחיל באמצע וקראת אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן, ונמצא עד סוף הפרשה. ומה נראה כי לפני הסופר הזה היו חסרים איזה דפים בקובץ שהיה לפניו.

תצא.

(דף ק' ע"ב) באמצע אות ב' הוסיף המאמר מעשה באחד שעלה לראש האילן עד בשכר מצוה זו אני נותן לך בנים, וזה נמצא באמת בכ"י ה' מאקספארד, ושם בכ"י ה' חסר מן ד"א שלח תשלח עד סוף אות ב'. (דף ק' ע"ג) כל אות ג' המתחיל כי תצא מתנה על אויביך ונשמרת מכל דבר דע, עד סופו ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. (שם שם) באמצע אות ד' הוסיף המאמר ולמה כן שלא יראה תרפתו של עשו, עד והיו בני אדם מאררין אותו, הוסיף מן ב"ר פס"ג אות י', עיין בתחומא פ' תצא בהערה ט"ו. וזה חסר גם בכ"י ה' מאקספארד, וחסר שם גם מאמר גדול אחר זה. (שם שם) ג"כ באמצע אות ד' הוסיף המלות והוא מהדרה ואומר אלו הן תהנאים שהתנה עמי הקב"ה וקורא תגר ואין זו שיבה טובה מה אני עושה לו אוספו מן העולם, וזה נוסף מהמדפים ממנוטובה, עיין הערה כ"ג, וראיתי ה' נמצא בכ"י ה' מאקספארד. (דף ק' ע"ד) באמצע אות ד' הוסיף המלות "שלא יהא עשו יוצא לפניו ויהיו הכל אומרים אדורים שדים שהניקו רשע וה' וזה הוסיף לפרש יפוק עשו רשיעא קמיה ויימרון ליישין בריאתה [צ"ל ויימרון בריאתה ליישין] כדן ינקון. ובהערות שלי להפסיקתא פסקא דזכור הערה נ"ג כתבתי כי בתחומא הנדפס נוספו הדברים שהבאתי שלא יהא עשו יוצא לפניו כו', וזה איננו מגוף הספר כי אם פירוש המאמר הארמי אשר כתב איזה מעתיק בצדו ואח"כ הביאוהו פנימה לכן איננו לא בפסיקרא ולא בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא, ועתה נגלה לנו כי באמת היא הוספת המדפים ממנוטובה אשר הוסיף לפרש המאמר הנ"ל, וליתא בדפוס ראשונים לא בדפוס קאנשטאטניא ולא בדפוס וויניציא. (שם שם) באמצע אות ד' קרוב לסופו הוסיף המאמר שהתירבו בניו את ביתי אני ואתם נקום עליו, עד אומר להם הקב"ה, ובפסיקתא פרשת זכור הערה נ"ח העירתי כי בתחומא הנדפס נוספו פה דברים אשר אינם מגוף הספר, ועתה

מבוא

ועתה נודע לי כי הוא באמת הוספת הכנסותי. (שם שם) בסוף אות ה' הוסיף המלות "מ"א לשעבוד שנאמר על גבי חרשיו חורשים" ואחר זה הוסיף המאמר המתחיל ד"א זכרונם משל אפר איוב אמר פסוק זה כנגד חבירי, עד והחמר היה להם לחומר, וזה לקח מפסיקתא רבתי פ"ב, עיין בתנחומא תצא הערה מ', ובפסיקתא זכור הערה ס"א שהעירותי שם שבתנחומא הוא הוספה שהוסיף אחד מהרבתי, וכן הוא באמת שהוא הוספת המדפים ממנוסבה. (שם שם) בריש אות ו' אחר שסיים המאמר שהוסיף מן הרבתי, הוסיף בהתחלת המאמר שלאחריו המלות "כך פתח רבי תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' איבו" אולם בכל כתבי יד ובדפוס ראשון מתחיל ר' יודן בשם ר' איבו פתח, רק הוסיף כמו יצאה ברבתי כי שם מתחיל כן, עיין בפסיקתא הערה ס"ב. (שם שם) באמצע אות ו' השמיט דרש אחד והציג המורית דרש אחר כאשר מצא בפסיקתא רבתי המתחיל אמר הקב"ה לישראל אל תהיו כסוס כפרד שאין בהם בינה, ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ו, ובתנחומא הערה מ"ד. (שם שם) בסוף אות ו' הוסיף המלות "למבא טיבותיה לא תתעב אדומי כי אהיך הוא, לבישתא בישתיה זכור את אשר עשה לך עמלק" הוסיף כמו שהוא בפסיקתא ומובא בילקוט תצא בשם הפסיקתא, עיין בתנחומא הערה מ"ו. (שם שם) כל אות ו' הוסיף, המתחיל זכור וגו' כתיב זכור ובשבת כתיב זכור כו' עד סופו, ולא נודע לי כיצוה כקוט שאב זה, עיין בתנחומא הערה מ"ה. (דף ק"א ע"א) באמצע אות מ' הוסיף המאמר עד שיצאו ישראל ממצרים שמע שנגאלו ובא עליהם על הים וחזכיר עליו שם המפורש ומיד נבהל שנאמר אז נבהלו אלופי אדום, גם זה לקח מאיזה מדרש, עיין התנחומא תצא הערה ע"ד. (דף ק"א ע"ב) באמצע אות י' אחר המלות לפי שהן קטניות של שבטים הוסיף. "ולכך אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים מפני שהוא משבט יוסף שנאמר בו את האלהים אני ירא, ובעשו כתיב ולא ירא אלהים". עיין בתנחומא הערה ק"ו, ובפסיקתא זכור הערה קל"ג חשברתי שזה הוא מנהג התנחומא, ובאמת זה הוסיף המדפים ממנוסבה. (שם שם) באמצע אות י' הוסיף המאמר זה קבל בכורה ממעשיו הטובים כו' עד סוף אות י', וזה הוסיף מן פסיקתא רבתי פ"ב פסקא זכור מ' ה', עיין בתנחומא הערה ק"י. וידידי הרב החכם הגדול בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי שם הערה ק' השב שמסדר התנחומא הוסיף זה ולקח מהרבתי, ובאמת הוא הוספת המדפים ממנוסבה שהוסיף אל התנחומא עפ"י הרבתי, והרבתי הוא מדרש מאוחר להתנחומא, ולא התנחומא שאב מהרבתי רק להיפך. (דף ק"א ע"ג) באמצע אות י"א. אחר המלות ולפני ירה דור דורים הוסיף השורות האלה אל התנחומא. "דור חד דורים שנים הרי תלת" ואחר המלות ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כרנא אמר כל זמן שזרעו של עמלק קיים הוסיף המלות "באילו כנף מכסה את הפנים אבה וזרעו לא יכנף עוד מוריד, ר' לוי בשם ר' אחא בר חנינא אומר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם" ואח"כ מתחיל לא השם שלם וכו'. וזה הוסיף המדפים ממנוסבה הנ"ל עפ"י הפסיקתא או תנחומא כ"י. גם הסיום "הרי השם שלם והכסא שלם" הוא מהוספות שלו.

תבא

(דף ק"ב ע"א) כל אות ג' ואות ד' מן והיה אם שמעו תשמע וז"ה לריח שכניך טובים עד סופו, הוא הוספה בדפוס מאנוסבה, ואין ספק כי היה נשכח דף שלם בקובץ התנחומא אשר היה לפני המעתיק הראשון, לכן חסר בדפוס קאנשטאנטינא דפוס וויניציא, ונמצא באמת בב"י החמישי מאקספארד. עיין תנחומא כי תבא הערה י"ד.

נצבים

(דף ק"ב ע"ב) באמצע אות א' הוסיף השורות "אף ישראל כל זמן שהיסורין באין עליהן היסורין כלין והן במקומן עומדין ואינן כלין לכך נאמר הפוך רשעים ואינם" זה הוסיף מכ"י שלנו. (דף ק"ב ע"ד) באמצע אות ג' הוסיף. "בא וראה מעשה או"ה", עד שנאמר ותראו את שקוציהם" ועיין בתנחומא נצבים הערה י"ג. (שם שם) כל אות ד' מן אתם נצבים היום כלכם אתם קיומו של עולם, עד סופו, הוסיף, ונרשם, "מכאן עד סוף הפרשה חרש הוא וגם כל פרשת וילך" וההוספה הזאת נמצאת גם בב"י ה' מאקספארד, עיין בהערותי לתנחומא נצבים הערה מ"ו. רק הסיום "כך דרש רבי תנחומא" ליתא בב"י.

וילך

(דף ק"ג ע"א) כל הפרשה מתחלתה ועד סופה (אות א' ב' ג') הוסיף ולא נמצא גם בב"י

בכ"י ה' מאקספארד, וכן ליהא בכ"י שלנו דרשות לפרשת וילך. ומסגנון הלשון נראה כי הדרשות הן שהוסיף המדפיס ממנוסחה לקוחים ממדרש אחר מאוחר, וכן תמצא באמצע אית ב' כתוב. "כמו שפירשתי בפרשת וישמע יתרו" ובתנחומא פרשת יתרו לא נמצא מאומה, רק המסדר היה כוון אל אשר כתב בפ' יתרו, ואולי ההוספה הזאת נובעת ממדרשו של רבי משה הדרשן. ועיין בתנחומא האזינו הערה א', וגם נמצא שם המאמר "אמר אליהו וזכרנו לברכה פעם אחת הייתי מהלך בדרך" והוא מתנא דבי אליהו זוטא.

האזינו.

(דף ק"ג ע"ב) כל אות א' הוסיף המאנוסחי, ונרשם שם בסוף אות א' "עד כאן חדש הוא, ומכאן ואילך מן הישן" וההוספה הזאת היא מעורבת ממאמרים שונים, ובאמצע תמצא כדאיאת בפסיקתא אדם נמשל לשנים עשר מזלות, בתחלה כשנולד נרמה למלה שהוא רך ומתגבר כשור כשנולד וכו'. וכוון בזה אל הפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מתן תורה, ובמבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ו' סי' ו' הבאתי המאמר הזה מהתנחומא בין אלה אשר מביאים לפעמים פסיקתא וכוונתם לפסיקתא רבתי, ואף כי העירתי שם כי הוא הוספה, אבל לא נודע לי אז כי הוא מהמדפיס ממנוסחה, וכן תראה שם שהעירתי, כי במנהגים הנדפסים במחזורים (מנהג של שבת סי' מ') הביא וז"ל. בפסיקתא דורש סמך לזכור נשמות נשעמי המזלות שנבראו זה אחר זה וכו'. כוון בזה למאמר התנחומא מריש פרשת האזינו שהוסיף המדפיס ממנוסחה שהביאו בשם הפסיקתא, ולא ידע כי המאמר בתנחומא לכך רגילין להזכיר נשמות כו' הוא הוספת המדפיס ממנוסחה שהוסיף אל התנחומא על הוצאת התנחומא הקודמת בדפוסים ראשונים של קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ובהערה שם (במבוא להפסיקתא) העירתי עוד שהמאמר שם באמצע לכך רגילין להזכיר נשמות, עד מציאין ומעלין אותן כהן מן הקשת, הוא הוספה ומובא פנימה באמצע המאמר, אולם כעת נגלה לי כי כל אות א' הוא הוספה מן המדפיס ממנוסחה, גם הבאתי שם כי בספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלונגל הל' יו"ב אות ל"ד הביא וז"ל. ומה שנהגו לזכור המתים מצאנו סמך בירושלמי בשם שהחין יורה הקשת כך מעלים צדיקים מדינו של גיהנם כשאומר זכר צדיק לברכה, ולכן נהגו לזכור אותן בבית הכנסת כו' ע"ש. ולא מצאתי בירושלמי, ואולי כוון (בהערה שם בטעות כאן וצ"ל כוון) ג"כ להפסיקתא רבתי, באשר מבואר שם, ואחריו מה אתה בורא קשת שפא האמר כיון שיריד לגיהנם אין לו תעלה כיון שמבקשין עליו רחמים וזרק אותו מן הגיהנם כהן מן הקשת, ע"כ. ועיין עוד שם במבוא אות ח' סי' י'. גם בתנחומא במאמר הזה לכך רגילין להזכיר המתים בשבת שלא ישיבו לגיהנם שכן איתא בת"כ כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים, יש לתקן שצ"ל "בספרי" במקום בת"כ, והיה כתוב לפני המדפיס ממנוסחה ספרא במקום ספרי בטעות, והשמיט המלה והציג במקומה "ת"כ". ובמבוא להפסיקתא שם (אות ו' סי' ז') הבאתי ג"כ כי מרן הב"י (הל' שבת סי' רפ"ג) הביא בשם שבלי הלקט שכתב וז"ל מצאתי בשם ה"ר שניאור שמעתי שיש בדרש כפר לעמך ישראל אלו החיים וכו' ע"כ והתימה הלא מפורש הוא בספרי כמו שצינתי, ומרן ב"י הל' יו"ב סוף סי' תרכ"א הביא בעצמו דברי הספרי בשם המדרכי ע"ש. (שם דף ק"ג ע"ג) באמצע אות ג' הוסיף מאמר שלם, ולמה נמשלה תורה למסר, עד ואי"כ עומר על התורה וירקוקיה. ובאמצע המאמר הזה נמצא עוד הוספה מיוחדת "כך התורה תחלה קורא אבג"ד במנין קמן ולבסוף עולה למנין גדול קרש"ת" וזה חסר גם בכ"י ה' מאקספארד, והוא הוספת המדפיס ממנוסחה, עיין בתנחומא האזינו הערה י"א. (דף ק"ד ע"א) הוסיף מאמר ארוך אות ה' ו' ח' מתחלת ועד סופם, המתחיל הצור תמים פעלו עד סוף הפרשה, ונרשם בהתחלת אות ה' "מכאן ואילך עד סוף הפרשה חדש הוא" ומסגנון הלשון נראה כי הוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ונמצא שם באות ו' "כמו שמצינו בפרקי רבי אליעזר" וכן בסוף אות ו' "וכן נמצא בספר רבי משה הדרשן".

ברכה.

(דף ק"ד ע"ג) מן אמצע אות א' עד אמצע אות ב' מן איש אלהים אם אמר איש למה אמר אלהים, עד סוף אות א', וכן מאמר גדול באות ב' ד"א וזאת הברכה עד לא כמהרה ינתק

מבוא

ינתק, וזה לא נמצא גם בכ"ה מאקספארד, והוסיף זה מן מדרש דברים רבה פ"א אות ד', עיין תנחומא ברכה הערה ט"ז. ויש לתקן הדברים שהוסיף עפ"י המדרש דברים רבה, וכן נשנה בשונים במדרש שוחר טוב מזמור צ', והמדרשים ממאנטובה שכה ולא הציגו תמנת יד פושטת בפ' ברכה. (רף ק"ד ע"ד) מן אמצע אות ג' קרוב להתחלתו עד סוף אות ג', היינו מן א"ל הקב"ה שלחני אליך, עד האותות והמופתים הוסיף המדרשים ממאנטובה ג"כ מתוך מדרש דברים רבה פ"א אות ה', המתחיל שם אמר ר' מאיר הלך בלאך המות אצל משה ואמר לו הקב"ה שלחני אצלך שאתה מסתלק ביום הזה, עיין בתנחומא ברכה הערה י"א.

את כל זה חיויתי לרשום לפני הקוראים למען תת להם תמונה ברורה מהתנחומא אשר יצא לאור בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, ומתבניתו אשר נתן לו המדרשים ממאנטובה בהוספתיו אשר הוסיף עליו מתוך כ"י ומדרשים ויצא אח"כ כמו כן בבל הדפוסים. וזאת גם זאת כי מלבד כל אלה הוספות המאנטובי שרשמתי פה כסדר הפרשיות שהם מאמרים שלמים, יש עוד בדפוס מאנטובה הודו הוספות קטנות כמו הרבה מלות ותקונים, ואיזה באורי מלות, ובדפוסים שלאחריו נתערבו ההוספות בגוף הספר ואין להבירם לדעת מבטן מי יצאו, כי חסרו המדרשים את תמנת הוד המורה באצבע על כל הוספה חדשה והשמיטות מכל וכל, בפרט כי המדרשים ממאנטובה בעצמו לא רשע המקום שבו כלחה ההוספה אשר הביא אל התנחומא פנימה, ובעבור זה טעו רבים וכן שלמים וחשבו כי ההוספות האלה הן מגוף הספר ולא ידעו להבדיל ביניהם, ועל ידי הרשימה הזאת ימצא הקורא הכל על נכון.

ועוד זאת אעיר כי המדרשים הוה ממאנטובה השמיט גם לפעמים מאמרים שלמים מן הספר, לדוגמא בפ' כי תשא אות ה' וזש"ה צדקה תרומם גוי ר' יהושע אומר צדקה וגו' הנייה לאומות העולם בשעה שישראל חוטאין שהם חוזרין ומשעבדים בהם. אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא וכן בדפוס וויניציא איתא כך [זש"ה] צדקה תרומם גוי רבי אליעזר ור' יהושע ורבנן, ר' אליעזר אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת חסודים הן חטאים הן לאומים מהעולם שהין מתייהרים [צ"ל מתייהרים] בחדש שעושין. ור' יהושע אומר כו' (כמו שהביא) ורבן גמליאל אומר חסד שאומות העולם עושין חטא הוא להם שכן דניאל אמר לנבוכדנצר (וחטאתך) [וחטאתך] בצדקה פרוק (דניאל ד' כ"ד). והשמיט מאמר מר' אליעזר והמאמר מרבן גמליאל, ונמצא גם כן לנכון בפסיקתא דרב כהנא פסקא דשקלים (רף י"ב ע"ב). ובהערות שלי להפסיקתא בהערה ל"ד והערה ל"ט שם העירותי כי חסר ב' מאמרים בתנחומא, ולא נודע לי אז כי נמצאו לנכון בדפוסים ראשונים של התנחומא בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא ורק בשגגת המדרשים ממאנטובה נשמיטו. וכן המאמר שלאחר זה ר' אליעזר בן ערך אומר צדקה תרומם גוי [אלו ישראל] וחסד לאומים חטאת [אבל חטאת לאו"ה] אמר להם ר' יוהנן בן זכאי להכמים נראים דברי ר' אליעזר מדברי ומדבריהם, לפי שנתון צדקה וחסד לישראל ולאומים חטאת" ע"כ, זה נשמט ג"כ בדפוס מאנטובה ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא וכן בפסיקתא פסקא דשקלים שם. ואולם אף כי לא נוכל לכתוד כי המאנטובי הוסיף ותקן הרבה הן במאמרים שלמים והן בהרבה שורות ומלות בגוף התנחומא, בכל זאת מצאתי כי לפעמים לא קלע אל השערה במה שהוסיף, כמו לדוגמא בפ' כי תשא (דפוס מאנטובה דף כ"ד ע"א, לפנינו באות י') עשרים קרש בצפון בדרום ושמונה במערב, כן הוא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא דשקלים (רף כ' ע"א), אולם המדרשים ממאנטובה הוסיף המלות, "ושמונה במזרח" וכאשר ראיתי או כי כתוב כן בתנחומא העירותי שם בפסיקתא בהערות שלי הערה קס"א. ובתנחומא נוסף עוד ור' במזרח והוא טעות דמכוחו כי במזרח לא היו קרשים כי אם מסך, לכן איננו פה לפנינו. וכן מפורש בברייתא דמלאכת המעכן, אבל במזרח לא היה שם קרש". וכעת ראיתי כי ליהא זה בדפוס ראשון של קאנשטאטניא גם ליהא בדפוס וויניציא, רק כן הוסיף המדרשים הוה ממאנטובה. אולם בכל זאת לא נוכל להעלים בנפשינו כי הרבה פעל ועשה בהוספתיו ועד דור אחרון ינון שמו.